

ÚJ NÉZŐPONT

IV. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

IV. évfolyam 4. szám

Debrecen, 2017.

Szerzőink

Csorba Noémi, segédlevéltáros (MNL SZSZBML, Nyíregyháza)
Fekete Márk, történész-segédmuzeológus
(Berettyó Kulturális Központ – Bihari Múzeum, Berettyóújfalu)
Kujbusné Mecsei Éva, igazgató (MNL SZSZBML, Nyíregyháza)
Dr. Papp Klára DSc, intézetigazgató, egyetemi tanár (DE BTK Történelmi Intézet)
Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Székla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Aron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigovác Éva

Lektorálás

Dr. Szabadi István PhD, igazgató (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

- PAPP KLÁRA: Vallási sérelmek Debrecenben a 18. században 5
- KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Nyíregyháza és az Eperjesi Kollégium kapcsolata
1753 és 1848 között 19
- SZENDREI ÁKOS: Bihari, Debrecen környéki és érmelléki lelkészek társadalmi
jellemzői 1942-ben 39

Recenziók

- CSORBA NOÉMI: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története
a kora újkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 4. 53

Hírek

- FEKETE MÁRK: X. Bihari Diéta 2017. december 7-8., Berettyóújfalu
(konferenciabeszámoló)..... 57

Contents

Studies

KLÁRA PAPP: Grievances of Religion in the 18th Century Debrecen	5
ÉVA MECSEI KUJBUSNÉ: The Relationship of Nyíregyháza and the College of Eperjes Between 1753 and 1848	19
ÁKOS SZENDREI: The Social Traits of Calvinist Pastors of Bihar, Debrecen's Neighbourhood, and Érmellék in 1942.....	39

Recensions

NOÉMI CSORBA: "Let's Guard Várad..." The History of Oradea and Bihar County in the Early Modern Age. Studies About the History of Bihar Country 4.	53

News

MÁRK FEKETE: X. Bihar Diet, 7-8 December, 2017, Berettyóújfalu (Conference Report)	57

Papp Klára

Vallási sérelmek Debrecenben a 18. században*

Uram! Ez szívünknek szörnyű keserősége,
Hogy nem pogány nemzet hitünknek ellensége,
Kikkel Istent félünk s egy királyt tisztelünk
Azok vagynak ellenünk.
(Szathmári Paksi István)¹

A Habsburgok egyházpolitikáját értékelve Barta János a következőképpen fogalmazott² egy, a katolikusok debreceni visszatelepülésének évfordulóján rendezett konferencián: „*A Habsburgoknak Magyarországon végül – több európai országgal ellentétben – nem sikerült olyan nemzeti egyházat kiépíteniük, mint amilyen Angliában, a német fejedelemségekben vagy a skandináv államokban működött. Ugyanakkor a katolikus egyháznak sem sikerült hegemóniáját biztosítani (ellentétben Spanyolországgal vagy Lengyelországgal), sem a 18. század elején, sem annak a második felében.*... *A 18. század végén az országban katolikus többséget legfeljebb a görög katolikusok beszámításával feltételezhetünk. A század végén a Magyar Korona országainak 10 millió lakosából még mindig kevesebb, mint fele, 49% volt latin szertartású katolikus (magyarok, horvátok, szlovákok, szlovének, németek), és 6% a görög katolikus (elsősorban ruszinok, kevés román). A többiek megoszlása: 14% református (magyarok), 9% evangélikus (németek, szlovákok, magyarok), 21% ortodox (szerbek, románok) és 1% zsidó vallású.*”⁴

Debrecen – mintegy másfél évszázadig működő protestáns irányítás után – a szabad királyi városi cím megszerzésével (1693) került abba a helyzetbe, hogy a katolikus egyházzal és annak vezetőivel kapcsolatba lépjen, s azokkal konfliktusai legyenek. A város a kora újkorban, a közeli Váráddal együtt a kálvini hitelvek követőjévé vált. Méliusz Juhász Péter 1561. évi, a váradi zsinaton történt szuperintendenssé választását követően a város a református felekezet meghatározó központjává vált: itt született a Debrecen-Egervölgyi hitvallás, itt fogadták el a II. helvét hitvallást 1567-ben, s itt jött létre az evangélikus Huszár Gál nyomdájára alapozva a városi – immár több mint 450 éves – nyomda, s működött sikeresen a református kollégium.

Az Oszmán Birodalom elleni háború közben, az Erdélyi Fejedelemség gyengülését érzékelve, 1688-ban a nemesség Bihar vármegye számára Lipót császártól kért és kapott főispánt **Benkovich Ágoston** váradi püspök személyében. A döntés oka az volt, hogy a

* A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. (A *Reformáció Közép- és Délkelet-Európában* c. konferencián (Eperjes, 2017. december 4–7.) elhangzott előadás írott változata.)

¹ Szathmári Paksi István (1719–1791) *Sion siralma, avagy a Magyarországon lévő és sinlő, helvetica confessióhoz költetett ekklezsiáknak alázatos és bizodalmas instántziája...* (1751/1875) című versének első négy sora. (Debrecen, 1751.) kiad. Révész Imre, MPEIF, 6. (1875) 4. sz. 183–196. A következő jellemzés maradt fenn róla: „*Volt ez nem nagy természetű, de igen hathatós szívé, ékesen szóló, nyájas természetű, tanítványt szerető, azokkal társalkodó, de azomban tekintetett tartani tudó, kinyílt szívé, nagy tudományú, jó Ember, jó Tanító, híres Prédikátor, könnyű Poéta, kit Tanítványi valamint szerettek, úgy jéltek is tőle, s becsülték is egész életében.*” Tóth 1812. 195.

² Ifj. Barta 2015. 48–49.

³ Molnár 2000. 210.

⁴ Uo. 315.

vármegye a török elleni háború közben Erdély helyett a Magyar Királysághoz kívánt csatlakozni. Az udvar szándékainak és az elkészült berendezkedési tervezeteknek megfelelően – különös tekintettel az 1688-tól ismertté vált, Kollonich Lipót vezette udvari bizottság által elkészített „Einrichtungswerk...” elképzeléseire, amelyben az egyházzól szóló terjedelmes fejezetben a katolikus egyház pozícióinak megerősítését javasolták –1694-ben sor került a váradi katolikus püspökség és a váradi káptalan birtokainak visszaadására, az uradalmak újjászervezésére, amely kezdetét jelentette a katolikusság regionális pozíciói megerősödésének.

Benkovich már 1693-ban ragaszkodott ahhoz, hogy a debreceniek kertjeik terményei után fizessenek **dézmát a püspöknek, azaz ismerjék el a katolikus püspöknek járó tized szedésének jogát területükön**. A dézsmaszedési igény a kertek terményein kívül a debreceniek földjeire is vonatkozott, pl. a Rhédei-féle szentimrei dézmát 1703-ban II. Rákóczi Ferenc adta vissza a kollégiumnak, előírva, hogy a helybeliek a tőlük járó dézmát „*az említett Collégium számára kiadni semmiképpen el ne mulassák*”, de 1711 után a nevezett bordézmára ismét érvényesült a püspökség tizedszedési joga.⁵

Amikor az 1712–1715. évi országgyűlésen a rendek a város címének becikkelyezéséről vitáztak, a váradi káptalan követe és Csáky Imre váradi püspök is előfeltételnek tekintette, hogy a város követeinek befogadása az országgyűlésre csak **a katolikusok beköltözése engedélyezésének kötelezettsége és a katolikus egyház intézményeinek – a templom és iskola építése és működtetése** – esetén legyen lehetséges. A város kénytelen volt a feltételekbe beleegyezni, s a megszületett törvénycikk így ismerte el a királyi döntést és az országgyűlési szerepvállalás lehetőségét. Ezért az 1715. április 25-én megjelent 108. törvénycikk a város vezetése és református lakossága számára vallási tekintetben nem a megnyugvást hozó kompromisszumot, hanem újabb és újabb konfliktusok keletkezését jelentette.

Már 1716 szeptemberében sor került a templom helyének kijelölésére a mai Szent Anna és Varga utcák kereszteződésében, s ekkor nevezte ki a váradi püspök az első plébánost Keczer István személyében, aki a számára biztosított két házban megkezdte működését: a vidékről beérkező katolikus híveknek a házak egyikében misét tartott. (Ekkor Debrecenben az egy harmincadoson kívül nem volt egyetlen katolikus lakos sem.) Szlopnai Elek piarista szerzetes megérkezése után, aki a hitélet irányítását is magára vállalta, az iskola megszervezése is megindult (22 tanulóval).⁶ Csáky Imre püspök tevékenysége és hatékony támogatása (főleg 1719-től) nyomán a templomépítést és az iskola irányítását a piaristák vették át (1721-től). A katolikus templom 1746-ra felépült, s Csáky Miklós váradi püspök által felszentelésre került.

Az 1715. évi 108. törvénycikk a ferencesek befogadását írta elő, hiszen ők távoztak innen 1552-ben. 1716-ban a rend képviselői kérték is a visszatelepülés lehetőségét, a város azonban a Miklós utca végén, a város kapuja mellett jelölte ki működésükhöz a helyet, s nem az eredeti kolostor helyén, a város központjában lévő Csapó utca elején.⁷

⁵ TtREL II.22.a 13. Idézi Barcza (szerk.) 1988. 72. 29. lábjegyzete <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=4>

⁶ A piarista iskola tanulóinak létszáma a nemesi (Koháry) konviktus működése nyomán 1736–1737-ben 103-ra emelkedett, ám II. József idején ennek megszüntetésekor 38-ra csökkent. Liszt–Sümeghy (szerk.) 1930. 47.

⁷ Uo. 17. és 19.

Amikor a váradi püspök engedélyezte egyházmegyéjében a jezsuita missziók tevékenységét, először 1730-ban érkeztek el Debrecenbe. Természetes, hogy a város vezetése újabb beavatkozásnak, sérelemnek tekintette az engedély megadását, s igyekezett a jezsuiták tevékenységének hatását csökkenteni. A debreceni piaristák historia domusában másolatban fennmaradt Kébell Mihály váradi vikárius levele, amely a piarista rendháztól a jezsuita misszionáriusok befogadását és munkájának támogatását kérte.⁸ A két szerzetes a szokásokkal ellentétben körmenetet nem tartott. A katolikus templomi szertartáson ugyan kb. 100 katolikus részt vett, ezek között azonban egyetlen református debreceni sem jelenhetett meg, mert „*a magisztrátus szigorú tizenkét forintos büntetést szabott ki azokra a protestánsokra, akik elmennek meghallgatni a prédikációkat, vagy megjelennek a misszió bármelyik részén.*”⁹

1753-ban, a Forgách Pál püspöksége idején tartott eseményen a debreceni városvezetés sokkal kisebb ellenállást tanúsított, miután a jezsuiták bemutatták a főbírónak a királynő 1744-ben keltezett, s a missziók tartását engedélyező oklevelét. A tanács tagjai közül hatan részt vettek az eseményen, de ott voltak néhányan a református kollégium diákjai közül is, akiket a tóga viseletének hiánya miatt a kollégium törvényszéke elé citáltak. A misszió működésének eredményeként megtért „*nyolc kálvinista, egy lutheránus és egy aposztata katolizált*”.¹⁰ A jezsuiták a kezdeti sikereken felbuzdulva 1755-ben tettek egy sikertelen kísérletet debreceni missziós ház létrehozására is. Száraz Orsolya kutatásai derítették ki, hogy a tarcali plébános debreceni ingatlanának megszerzésével szerették volna céljukat elérni. Kucsma Ferenc egri kanonok azonban hiába írta meg a főbírónak, hogy kifizeti a hitelezőket, s kérvényt kívánnak benyújtani az udvarhoz a missziós ház létesítésére, azt a város, élve elővásárlási jogával, megakadályozta.¹¹

A Szent Anna templom felépülése – amely az 1732-ben elhunyt Csáky püspök temetkezési helye is¹² – nem jelentette egyértelműen és hamarosan a katolikus hívek számának növekedését is. A katolikus népesség létszáma a templomépítés és a missziók hatására sem növekedett jelentős mértékben, amely a város vezetésének intézkedéseiben is múlt. A század közepéig a katolikus sérelmek jól tükrözték ezen intézkedések jellegét: a magisztrátus a betelepülni kívánó katolikusoknak házvásárlást nem engedélyezett, s nem adta meg a polgárjogot sem, a mestereket nem vette fel a céhekbe, nem adott támogatást a városban létrejött katolikus iskoláknak.

A piarista iskola növendékeinek száma csak a vidékről érdeklődő, tanulni vágyó nemesekkel emelkedett. 1729 áprilisában Csáky érsek személyes kérésére Károlyi Sándor tért be „*Debreczenben páter piaristákhoz ő kegyelmekhez*”,¹³ de a főúr levelezése szerint nem véletlenül, nem csupán „*szent misének hallgatására*”, hanem közbenjáróként. Amikor 1725. október 3-án Koháry István alapítványt tett a debreceni nemesi convictus céljaira, nem gondolta, hogy több évig húzódó viszályt alapoz meg a város és a piarista rend között.

⁸ Száraz 2015. 56.

⁹ A háztörténet leírása szerint közli Uo. 57.

¹⁰ Uo. 63., valamint TtREL II.10.a 4. k. 590. (1753. szeptember 29-i ülés)

¹¹ Uo. és MNL HBML XV.26.3.

¹² 1733. augusztus 28-án, halálának első évfordulóján temették a püspököt díszes szertartás közepette az épülő templom kriptájába. A család felső-magyarországi ismertségére tekintettel számtalan felvidéki arisztokrata, s Károlyi Sándor stb. jelenlétében, az új püspök, Lukszénszky István gyászmiséje után került sor a koporsó elhelyezésére. Málnási 1933. 291–292.

¹³ Károlyi 1865. 293.

A rend ugyanis megvette a Váry József-féle ingatlant, amit a város nem ismert el, s 1726 októberében Csáky Imre is arra figyelmeztette a rend élén álló Szlopnyai Elek atyát, hogy „nem kívánatos konfliktusokhoz” vezethet, ha a reformátusok Kollégiumához közel kapnak a katolikus ifjak elhelyezést.¹⁴ Az érsek bizonyosan tanácsot kért az esetről Károlyitól, mert az már 1728. március 18-án azt írta neki, hogy olyan döntést kellene hozni, ami nem jelent fogyatkozást a rend tagjainak, de ugyanakkor „debreceni uraimék meg ne szomorítottatnának ... jobb és dicséretesebb is az jó egyezésben való alkuvás és csendes harmóniában való megmaradás, mintsem gyűlötségben való lakás, kit is maga Eminentiád bölcsen méltóztatik által nézni és helyesnek kegyelmesen ismerni.”¹⁵ Az április 19-i levél szerint a látogatás célja a város és a piaristák közötti megegyezés létrehozása volt a convictus helyének eldöntésében. A piaristák a residentiát továbbra is a piaci funduson szerették volna, mondván, hogy az a „város közepén esik”, a másik telek viszont a templomhoz van közelebb.¹⁶ Károlyi nem osztotta a piaristák véleményét, hogy ez utóbbi sáros helyen volna, mivel „egy utca sincsen az egész városon oly száraz, mint az ő kegyelmeké”, s távol sincsen, hiszen egy utcányi a távolság. Inkább tartotta elfogadhatónak a bíró szempontját, hogy az első elképzelés a nemes város többségének „nagy kedvetlenségére és izetlenségére vagyon”,¹⁷ vagyis nem támogatandó, ellenben a második megvalósítható.

A város református népeisége a beiktatást tárgyaló 1712–1715. évi országgyűlés után több sérelmes megkülönböztetést tapasztalt. Előbb a Leydenben nyomtatott, Komáromi Csipkés György által készített bibliafordítást foglalták le, amelynek példányai elkallódtak. Miután az udvar betiltotta a protestáns könyvek behozatalát az országba, 1763-ban a debreceniek által Hollandiában kinyomtatott Bibliát elkobozták és elégették.¹⁸

A század közepére a helyi katolikus követelések mellé egyértelmű uralkodónői elvárások, sőt határozott rendeletek járultak. Mária Terézia már 1750-ben megtiltotta, hogy „az uralkodói mandátum megérkezte előtt a restaurációt megtartsák.” Az uralkodónő 1751. december 16-ai dekrétuma már nem engedélyezte az egyház, a kollégium és a nyomda közpénzből való finanszírozását, azaz az eddig egyértelműen együtt munkálkodó városi és református egyházi vezetés különválását idézte elő.¹⁹

1751 után a bécsi udvar korlátozta a kollégiumok diákjainak külföldi egyetemekre utazását, s tiltotta a legációt, a szupplikációt is.²⁰ A város ennek ellenére igyekezett támogatni a külföldi tanulmányokra utazó diákokat, bár voltak olyan időszakok – pl. a

¹⁴ Koháry adománya 23 600 forintot jelentett. Csáky is felvetette, hogy a piacon lévő ház távol esik a piarista rendháztól. Takács (szerk.) 2015. 38.

¹⁵ Károlyi 1728. március 18-án, Pozsonyból küldött levele. Károlyi-levelek, Fasc. VII. No. 320. 58.

¹⁶ 1727. április 25-én a Szent Anna utcán, a templom melletti telket is megvették Székely Szabó Ferencről. Takács (szerk.) 2015. 38.

¹⁷ Károlyi 1728. április 19-én, Budáról küldött levele. Károlyi-levelek, Fasc. VII. No. 320. 59. Mivel a piaristák nem engedtek, Károlyi azt javasolta Csákynek, hogy Bécsben meglátogassa, s akkor beszéljék meg, mit célszerű és lehet tenni. A találkozó valószínűleg megtörtént, a probléma a továbbiakban nem szerepelt a két főúr levelezésében. Csáky Imre 1732-ben járt ismét a városban, nem sokkal halála előtt.

¹⁸ DmRERL B10-3

¹⁹ Ugyancsak előírta, hogy a nagyobb tanács élén álló népszószóló (tribunus plebis) nem lehet a tanácsból való, valamint a tanács tagjai nem, csak a hites közösség (66 fő) tagja tölthet be gazdálkodási feladatokat. Ezzel megnövelte a nagyobb tanács szerepét és önállóságát, s a népszószólót a tanács potenciális tagjává tette. A tanács eredetileg 12 esküdtet jelentett, de a népszószóló is visszatért a tanácsba. Lásd Balogh 1981. 160–163. Az uralkodónő rendelete az ország valamennyi református többségű települését egyaránt sújtotta, s a különválást eredményezte.

²⁰ Rác 2000. 91–92.

hétéves háború időszaka –, amikor a Habsburg udvar még engedéllyel sem engedett külföldre senkit. Debrecen jeles személyiségei közül holland és svájci egyetemeken tanult Maróthi György, Hatvani István, Weszprémi István, Domokos Márton és fia, Lajos, angol egyetemeken is megfordult Weszprémi, Sinai Miklós.²¹

A város vezetői a céheket ért sérelmek miatt is kérelmeket fogalmaztak meg. 1761. október 14-én pl. azt kérelmezték, hogy az uralkodónő ne csatoljon a megerősített privilégiumokhoz a céhtagok vallásával ellenkező záradékot. A kötelezettség azt írta elő a református kézműveseknek, hogy vegyenek részt a katolikus szertartásokon.²²

A város református népessége a választáson esett sérelemnek érzékelte azokat a követeléseket, amelyek a tanácson belül is a katolikusok arányának növelésére vonatkoztak. Baranyi Mihály 1731. január 20-ai Ráday Pálhoz írott leveléből tudjuk meg például, hogy Debrecen az uralkodóhoz akart folyamodni, mert január 14-én a városba érkezett a királyi kommisszárius, báró Sztáray Imre, aki „*A szenátorok közé az ő jelöltjét akarja behozni, fenyegetőzik.*”²³

1755-ben két megüresült szenátusi helyre és a külső tanácsba is egy helyre kijelölés (nem választás) alapján vettek be három katolikus személyt. A kijelölés 1768-ban és 1769-ben is megismétlődött. 1774-ben már 6 katolikus szenátor volt, akiket nem választottak, hanem kineveztek.²⁴ A város ellenkezése az uralkodói akarattal megmaradt, hiszen a katolikusok kivételével a városvezetők nem tették le a dekretális esküt, és nem mentek el a katolikus templomba a választás után. Az újabb követelések miatt (katolikus polgármester megválasztása, katolikus kórház és szegényház építése, a vagyontalan árvák katolikus szellemű nevelésének kötelezettsége) a református felekezeti szenátorok és választott hites közösségi tagok a helytartótanácsba, a kamarához és a kancelláriához fordultak. A folyamat sorsa az ellentétek komolyságát mutatja. Az uralkodónő „*az engedetlenség jelének, mintsem megfontolásra érdemesnek*” tekintette a felvetések nagy részét, s a katolikus szenátorok számának növekedését – egyébként valószínűleg teljesen logikusan – olyan kérdésnek látta, amely választás útján nem lett volna megoldható. 1775-ben azonban az újjáválasztott főbíró, Domokos Lajos mellett az uralkodói akaratnak megfelelően polgármesterré választották a város postamesterét, a korábbi katolikus szenátort, Fáy Jánost. Az előírással szemben azonban nem ment az egész tanács a katolikus templomba esküt tenni, hanem a reformátusok a hagyomány szerint a városházán tették le esküjüket, csak a katolikus polgármester a katolikus tanács tagokkal vonult a Szent Anna templomba.²⁵ A sérelmesnek tekintett intézkedések között a választott közösség hat katolikussal való kiterjesztése is ott szerepelt, ami a katolikus népesség alacsony száma miatt teljes mértékben érthető. (Kováts Zoltán demográfiai számításai szerint Debrecen 1770–1779 közötti népessége kb. 27–29 ezer fő, amelynek 3,3–3,4%-a volt katolikus.²⁶) A kialakult helyzet jól mutatja a város református vezetőinek dilemmá-

²¹ Barcza (szerk.) 1988. 82–83.

²² DmRERL B10-3, B10-4

²³ DmRERL C/64-4c2-1. 32. sz. levél, Baranyi Mihály levele 1731. január 20.

²⁴ Balogh 1981. 163–172. Az 1775. évi tisztújításkor ismét kimondta az uralkodónő, hogy a hat katolikus kinevezett legyen.

²⁵ Kazai Sámuel patikus református létére a katolikus templomba ment, amiért kortársai megvetése kísérte. Az udvar a váradi káptalantól hamarosan értesült a Debrecenben történekről, de nem történt ellenintézkedés. Balogh 1981. 173. A polgármester a főbíró mellé helyezett vezetőként az udvar előírásai szerint a pénzügy és az igazgatás vezetője, s kettejük közül az egyik katolikus voltát írták elő. Uo. 172.

²⁶ Kováts 1981. 32. és 45.

ját, s azt is, hogy az udvar gyakorlatilag meglegedett a követeléseinek nyomán megszületett eredménnyel. A két vezető közül az egyik katolikusok közül választása ugyanis már eleve garantálta, hogy a város a továbbiakban nem nyilváníthat véleményt úgy, mintha csak a reformátusokat képviselné.

Az 1778. évi tisztújítás azonban egyértelműen mutatta, hogy csak látszatengedményről volt szó, a két tisztségviselő helyet cserélt, s így Fáy János az igazságszolgáltatás, Domokos Lajos²⁷ pedig a közigazgatás és a pénzügyek vezetője lett, de az egész tanácsnak a katolikus templomban kellett esküt tennie. A kortárs naplóiíró szerint „*Lőn ezen dolog a külső és belső előjáróknak és az egész népnek kicsintől fogva nagyig való hallatos keserves zokogásokkal és könnybullatásokkal, látván Debrecennek részünkről való régi szép szabadságoknak és ecclesiáinknak utolsó romlását és végső pusztulását.*”²⁸

II. József uralkodásának első évei bizakodással töltötték el a reformátusokat. Ezért már 1781. február 28-án közös beadványt írtak az „*ágostai és helvét hitelvű kuratorok és superintendensek*”, hogy köszönetet mondjanak a türelmi rendelet kiadásáért, s azzal a bécsi és linzi békéken alapuló protestáns előjogok érvényesítéséért. Természetesen az uralkodótól a protestánsok jogainak érvényesítése előtt álló akadályok elhárítását kérték.²⁹ A türelmi rendelet eltörölte a dekretális esküt, lehetővé tette a vallás szabad és nyilvános gyakorlatát, a templomok építését, s a protestáns közösségek vallásfelügyeleti jogát a szuperintendensek kezébe adta. A köszönet annak a felszabadulásnak szólt, ami szabadon megélhetővé tette a református és evangélikus közösségek mindennapjait.

1782-ben az ágostai hitvallásúak az uralkodó iskolaügyben hozott rendeletének alapos megtárgyalása miatt kértek egy év haladékot a válasz megfogalmazására, hogy ez alatt az idő alatt az egyház fórumain alakíthassanak ki véleményt. Egyúttal a protestánsok számára egyházi zsinatok tartását is engedélyezni akarták, aminek oka abban keresendő, hogy a katolikus egyházi személyek – Debrecen esetében a váradi káptalan tagjai – több alkalommal is azzal vádolták meg őket, hogy az uralkodó ellen szervezkednek, illetve a város ügyeit tárgyalják az egyház összejövetelein.³⁰

A Helytartótanács 1782. március 1-jére Pozsonyba hívta az új tanulmányi renddel foglalkozó tanácskozássra a kollégium küldötteit, de Károlyi Antal gróf is megbízott küldésére szólította fel Pozsonyba a debreceni reformátusokat.³¹ Az utóbbi megbízott feltehetően Domokos Lajos lehetett, mivel egy, a tanulmányi bizottsághoz küldött levélben arról tudósított, hogy nem tud idejében Pozsonyba érkezni.

A pozsonyi bizottsági ülést végül 1782. május 9-én tartották meg. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint az uralkodó beleegyezett a két felekezet kérelmének megfelelően az egy éves halasztásba, s kiosztatta azokat az új tankönyveket is, amelyekre a véleményeket Prónay Gábor elnöknek kellett megadniuk.³² A május 14-kei ülésen az iskolák álla-

²⁷ Domokos Lajos sógora Rhédey Ferenc consiliárius is fontos szerepet játszott a szuperintendenciában, ő volt a főcurátor. Benedek Mihály volt a generális nótárius, Hunyadi Ferenc a szuperintendens. Hunyadi Ferenc haláláról tudósít Rhédey levelezése Domokos Lajossal 1795. július 11., Piskolt. TtREL I.8. Vegyes levelek. Rhédey Ferenc, 58. sz. levél.

²⁸ Balogh 1981. 175.

²⁹ DmRERL B10-6

³⁰ Uo.

³¹ Uo. B10-5

³² Uo. Az evangélikus Prónay Gábort (1748–1811) László nevű testvérével együtt Mária Terézia emelte báróvá, aki II. József idején a pozsonyi iskolakerület vezetője, főigazgatója, 1787-ben Bars, majd Gömör

potáról is észrevételek összegyűjtését határozták el, amit a reformátusoknak Vay Istvánhoz kellett eljuttatni. A küldöttek megfogalmazták a jogot, hogy az iskolaigazgatókat a felekezetek nevezhessék ki, kifejezték igényüket a külföldi könyvek behozatalára, a nyomda működésére, s hogy a nyomtatott könyvek cenzúráját a tanulmányi bizottság lássa el.

Az uralkodó 1783. március 18-án már ahhoz is hozzájárult, hogy az evangélikusok és a reformátusok együtt dolgozzanak ki olyan tervezetet, amely a tanulmányi rendelet vallási szabályaik megsértése nélküli bevezetését lehetővé teszi.³³ Ennek értelmében tanácskoztak júniusban a két felekezet küldöttei, illetve tették meg módosításait is.³⁴

A Darvas Ferenc 1783 augusztusában írott levelében foglaltak az uralkodó elképzeléseibe vetett bizalomról tanúskodnak: „*báró Prónay Gábor úrral, mind az iskolák dolgában való instantiák, mind pedig a panaszok alázatos bémutatását öfjelségének beadtuk. Urunkat igen jó s vidám kedvében találtuk, 3 fertály órán felül kihallgatott bennünket öfjelsége, igen kegyesen. Az iskolák dolgában előbeszélvén, hogy mi az alázatos kérésünk? hogy tudniillik ne kényszeríttessünk arra, amellyek vallásunk szabadságát érdeklik, az jó tanításnak módját változtatnák, és a mi tehetőségünkkel is öszve nem férhetnének, s főképpen, hogy oscolaink pápista curatorok alá ne adattassanak, hanem azokra való vigyázás maradjon magunknál. Mindezekre öfjelsége azt felelte, hogy nem látja okát, hogy az theologicumon kívül mért nem lehetne egyenlően tanulni mind az három valláson valóknak. Az vallásbéli tudományt pedig tanulja ki-ki úgy, amint akarja. Minden szavaiból öfjelségének látni volt, hogy az oskolákat egyenlő lábra akarja állítani. Azt ugyan nem mondom, hogy az pápista directoroktól meg nem szabadulunk, de hogy normális oskoláinknak kell lenni, úgy látom, noha az directorok eránt is azt mondotta öfjelsége, hogy azt akarná, hogy pápista oskoláknak is lennének protestáns directoraik, de erre megmondottuk, hogy az a rész nem is félhetne soha az protestáns directoroktól, de a mi állapotunk más. Erre aztán azt mondotta öfjelsége, féltek, kentek, féltek... utoljára azzal végezte beszédjét: én mindenekeben egyenlőséget akarok, többet kentek sem kívánhatnak.*”³⁵

Az uralkodó halála után az 1790-es években új szabályok születtek. Az 1791. évi 26. tc. még megerősítette II. József álláspontját és biztosította a két protestáns felekezet szabad vallásgyakorlatát.

vármegye főispánja lett. 1810-ben az összes magyarországi iskola főfelügyelőjévé választották. A Prónayak története. Prónay Gábor a család acsai barokk stílusban épített kastélyához egy földszintes könyvtárépületet is építtetett, amelyben a gazdag könyvanyagot és a levéltárat helyezte el. http://www.szegymagyarorszag.hu/magyar/oldalak/acsa_pronay_ujlak_keastely_gajavolgy/ (Utolsó letöltés: 2017. november 14.). Báró Prónay Gábor tanulmányi igazgatót 1785-ben ott találjuk a besztekerbányai szabadkőműves-társaság mestertagjai között, de a páholy feloszlása után annak tagjai a pesti Nagyszívűséghez címzett páholy tagjai lettek. Abafi 1896.

³³ DmRERL B10-5

³⁴ Uo.

³⁵ TtREL I.8. Vallássérelmi ügyek. Darvas Ferenc 1783. augusztus 8-án, Bécsből keltezett levele. Darvas Ferenc a Helytartótanács három protestáns tanácsosa közé tartozott, Vay Józseffel és az evangélikus Podmaniczky József báróval együtt. Marczali 1907. 61. Darvas Ferencet (1740–1810) Taxner-Tóth Ernő is magasrangú királyi tisztviselőnek mondja (Taxner-Tóth 2015. 4. lábjegyzetben), akinek Magyar! Hajnal hasad... című versét 1790-ben egy bécsi magyar lapban megjelentették, pedig a szövege fenyegetőnek tűnt: „*Ha rendbe téssz Királyt, Grófot, Bárót, Papat, / Akékor le mentével dűtsérbeted a' Napot.*”

A döntés előzményeihez tartozik, hogy a debreceni reformátusok vezetői is jól látták azokat a problémákat,³⁶ amelyeket Szathmári Paksi István tiszántúli református superintendens és 13 egyházmegye esperese beadványként küldött el az uralkodóhoz. Elsősorban az iskolák kormányzásának módját kifogásolta, amelyben a tiszántúli és inneni országgyűlési tábla javaslatai szerint világiak is szerepet kaptak volna, amely szerintük „*a szentírással és az eddigi egyházkormányzási gyakorlattal ellentétes*”. Ugyancsak tiltakozott az ellen, hogy a szuperintendensek kezéből kivegyék a cenzúrát és az egyházi és iskolai könyvek kinyomtatásának engedélyezését, s az előbbihez hasonlóan világiaknak juttassanak benne szerepet. Az iskolai alapítványokat szintén a superintendenciális consistorium kezében hagyná, amiként a házassági ügyek intézését is.³⁷ Hasonló értelmű volt az egyháztörténettel foglalkozó Sinai Miklós debreceni professzor és társainak (Héczei Dániel esperes és Keresztesi József egyházmegyei tanácsbíró) tárgyalása gróf Pálffy Károly kancellárnál.³⁸ Az 1790-es évet tárgyaló egyháztörténeti tudósítások egyértelműsítik, hogy Sinai több környékbeli prédikátorral együtt a budai országgyűlésre utazott, s az 1791. évi 26. articulus kiadása előtt az erdélyi fejedelmektől kapott privilégiumokat mutatott be, s a sérelmesnek ítélt felvetések ellen tiltakozott. A beadvány így függ össze Sinai utazásával és a püspök elképzeléseivel, amelyek befolyásolták a nevezetes 26. articulus tartalmát, amelyben a bécsi és a linzi békékre alapozva kimondták a két protestáns felekezet teljes vallásszabadságát, a templomok, iskolák, temetők szabad használatát.³⁹ A protestáns vallásra való áttérést nem tekintették bűnös cselekedetnek, a vegyes házasságok esetében a gyermekek a szülők neme szerinti felekezethez tartoznak, de fenntartották a megegyezés lehetőségét is, a protestánsokat felmentették a Szűz Máriára és a szentekre teendő eskü alól, s protestáns ügyekben mindenki saját egyházi hatóságai alá tartozott. Ugyancsak engedélyezték a saját tanulmányi rend kialakítását, könyvek nyomtatását és külföldi akadémiák látogatását is.⁴⁰

³⁶ Szathmári szuperintendens „Utasítása az esperesekhez és egyes lelkészekhez, hogy az iskolákról szóló hivatalos tudósításokat a római katolikus tanfelügyelőkhez semmi szín alatt ne küldjék”, 1789. február 14. MPEIF, 4. (1873) 2. sz. 99–101.

³⁷ Minden területen a szuperintendens jogait védte, s a világiak bekapcsolódása ellen tiltakozott, ami nem egyértelműen pozitív hatású, s a javaslatok következményei Sinai Miklós sorsára nézve voltak negatív hatással. 1790. október 1-jei dátummal. DmRERL B10-6. A marosvásárhelyi születésű Szathmári Paksi Istvánt 1785-től választották református püspökké. Zoványi 1977.

³⁸ 1790. október 5-én, DmRERL B10-6. A külföldi egyetemeket látogató Sinait, aki a latin mellett görögül, németül és franciául is tudott, 1791-ben rövid időre (hat és fél hónapra) püspökké választották, de – a világiak egyházkormányzatban játszott szerepét visszaszorítani szándékozó elképzelései miatt – elmozdították onnan, s 1791-ben a korábbi generális nótáriust, Hunyadi Ferencet 224 egyházi és 201 világi szavazattal püspökké választották (1791–1795). Sinait a professzorságtól is megfosztották. *Historia ecclesiastica* című egyháztörténete, amelyhez óriási forrásanyagot gyűjtött össze, kéziratban maradt az utókorra (több helyen szétszóródva, s egy kötetben a Marosvásárhelyi Teleki Tékában). Egy része fordításban 1911-ben megjelent. A református kollégium érdekeit képviselve részt vett az 1790–1791. évi budai országgyűlésen. Szinyeyei 1896–1900. Sinai Miklós (1730–1808) reformációképéről legutóbb 2017 májusában Debrecenben, a Református Kollégiumban Szabadi István tartott alapos előadást „A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon” című tudományos ülésen, ahol az elterjedt tévhitekkel szemben igazolta, hogy különösen a 16. századra vonatkozóan, Sinai alapvetően helyes, a kor európai színvonalán álló értelmezéseket tartalmazó egyháztörténetet írt. <https://mtabtk.videotorium.hu/bu/recordings/16766/sinai-miklos-reformaciokepe> (Utolsó letöltés: 2017. november 25.)

³⁹ Tóth 1812. 200–201.

⁴⁰ DmRERL B10-8

I. Ferenc azonban nem folytatta a protestánsoknak lehetőségeket adó politikát, ami szigorításokat eredményezett az 1791. évi vallásügyi törvények megvalósulásában. Ezzel magyarázható, hogy 1793 januárjában már nem a tervezett, hanem a megvalósult sérelmek adták a magyarországi protestánsok beadványának alapját. A katolikus papság ugyanis egyértelmű reverzálist követelt a vegyes házasságok esetén, tiltotta az áttérést protestáns vallásra, sőt a Helytartótanács ennek esetleges bekövetkezése esetén a nemeseket pénzbírsággal, a nem nemeseket börtönnel büntette. Hasonlóan bűnesetnek tekintette a Helytartótanács azt is, ha valaki protestáns könyveket ajánlott katolikusnak. Egyértelműen bizonyították, bár eredmény nélkül, hogy a fenti lépések ellentétesek az 1791. évi 26. törvénycikkkel.⁴¹ 1796-ban Teleki József a magyarországi protestánsok nevében ezért kért az uralkodótól védelmet a protestánsok számára, aki arról biztosította őt és rajta keresztül a protestánsokat, hogy tudta nélkül születtek a Helytartótanács protestánsellenes rendelkezései.

A fenti helyzet azt mutatja, hogy a század végére a debreceniek problémái és panaszai már nem a megszerzett kiváltság érvényesítésének következményei közé számítottak, hanem a reformátusok és evangélikusok országos konfliktusainak fontos összetevőivé váltak.

Klára Papp

Grievances of Religion in the 18th Century Debrecen

Debrecen got first into conflict with the leaders of the Catholic Church after gaining the Free Royal City title (1693). During the parliament of 1712–1715, both the legate of the chapter of Várad and Imre Csáky, the Bishop of Várad considered the possibility of *the moving in of the Catholics and the building and running a Catholic church and school* as the prerequisite of winning the title of Free Royal City. Based on the effective assistance provided by bishop Imre Csáky, the building of the church and the management of the school was taken over by Piarists. The Catholic church was built by 1746, and was sanctified by bishop Miklós Csáky.

As the monarch, Maria Theresa caused harm to the Reformed population in several fields. She banned the financial aid of the Reformed Church, the press, and the College, she limited, and during the Seven Years' War, banned the students from attending foreign universities which she also connected to the possession of a passport. Although only 3,4% of the city's population comprised Catholics, by 1776 she achieved that half of the 12-member council be appointed without election as Catholic members of the council. Besides appointing the Chief Justice (the only remaining right of whom was jurisdiction), she ordered the election of the mayor responsible for finance and administration, and one of these two leaders had to be Catholic.

During the reign of Joseph II, favourable opportunities opened for the representation of Protestant interests based on the tolerance regulation, and this tendency continued with the publication of the 26th law Article of 1791. During the parliamentary sessions,

⁴¹ Uo.

the Calvinists of Debrecen and its neighbourhood played a serious role in the law debate.

The above situation demonstrates that by the end of the century, the problems and grievances of the inhabitants of Debrecen became important ingredients of the country-wide conflicts of Calvinists and Lutherans.

Források

Levéltári források

DmRERL	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
B10	Ágensi levéltár. Acta Religionaria Varia (1599) 1721–1824. I–VIII. kötet.
C/64-4c2-1.	Ráday Pálhoz írt levelek 1711 után, 1711–1732.
HHSStW	Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
Károlyi-levelek	A Csáky család szepesmindszenti levéltára. Fasc. VII. No. 320. Károlyi Sándor levelei.
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
XV.26.	Missilisek gyűjteménye
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár
I.8.	Egyházkerületi Levéltár iratai 1272–2007. Ügyviteli iratok.; Adattárak.
II.10.a 4. k.	A Debreceni Református Kollégium iratai. Acta Sedis Scholasticae Judiciaria, ab anno 1748–1756. (Kollégiumi törvényszék iratai. Törvényszéki jegyzőkönyvek.)
II.22.a 13.	A Debreceni Református Kollégium iratai. Kollégiumi alapítványok iratai 1615–1944. Rhédei-féle iratok.

Sajtóforrások

MPEIF	Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező

Online források

A Prónayak története	http://acsa.unn.hu/pronayak/album/index.html
Szabadi 2017.	Szabadi István: Sinai Miklós reformációképe (konferencialőadás, elhangzott: „A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon”. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században. Debrecen, 2017. május 18-20.) Online: https://mta.btk.videotorium.hu/hu/recordings/16766/sinai-miklos-reformaciokepe

Forráskiadványok

- Károlyi 1865. Gróf Károlyi Sándor önéletírása. Első rész. Kiadja: Szalay László. Pest, 1865.
- Takács (szerk.) 2015. Katolikusok Debrecenben 1715–2015. Szerk.: Takács József. Debrecen, 2015.

Szakirodalom

- Abafi 1896. Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Bp., 1896. Online: <https://books.google.hu/books?isbn=6155180873>
- Balogh 1981. Balogh István: A központi kormányzások és az autonómia ügye. In: Debrecen története 2. 1693–1849. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981.
- Barcza (szerk.) 1988. A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988.
- Ifj. Barta 2015. Ifj. Barta János: Felekezeti állapotok Magyarországon a 18. század elején. In: Katolikus újjászületés Debrecenben. (Speculum Historiae Debreceniense 23.) Szerk.: Orosz István, Papp Klára. Debrecen, 2015. 37–50.
- Kováts 1981. Kováts Zoltán: A népesedési viszonyok. In: Debrecen története 2. 1693–1849. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981.
- Liszt–Sümeghy (szerk.) 1930. Debrecen katolikus múltja és jelene. Szerk.: Liszt Sándor, Sümeghy József. Debrecen, 1930. Online: http://pkk.piarista.hu/system/files/field/edokumentum/2016/liszt-sumeghy_-_debrecen_katolikus_multja_es_jelene.pdf
- Málnási 1933. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. Kalocsa, 1933.
- Marczali 1907. Marczali Henrik: Az 1790–91. országgyűlés. Bp., 1907.
- Molnár 2000. Molnár Antal: Keresztény egyházak (1526–1699). In: Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790. Szerk.: Szentpéteri József. Bp., 2000. 297–310.
- Rácz 2000. Rácz István: Protestáns patronátus – Debrecen város kegyurasága. Debrecen, 2000.
- Száraz 2015. Száraz Orsolya: Jezsuita népmisziók a váradi egyházmegyében a 18. században. In: Katolikus újjászületés Debrecenben.

- (Speculum Historiae Debreceniense 23.) Szerk.: Orosz István, Papp Klára. Debrecen, 2015. 51–64.
- Szinnyei 1896–1900. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1896–1900. Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/si-nai-miklos-A9899/> (Utolsó letöltés: 2017. november 25.)
- Taxner-Tóth 2015. Taxner-Tóth Ernő: Batsányi és a Martinovics-per. In: Kortárs Online, 2015. 5. sz. <http://www.kortaronline.hu/archivum/2015/05/arch-batsanyi-es-a-martinovics-per.htm>
- Tóth 1812. Tóth Ferenc: A'helvétziai vallástételt követő túl a' tiszai superintendenciában: élt reformatus püspökök élete e jelen való időkig lehozva. Bp., 1812. Online: <https://books.google.hu/books?id=dkFtqMnj2wQC>
- Zoványi 1977. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. Online: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2711>

Kujbusné Mecsei Éva

Nyíregyháza és az Eperjesi¹ Kollégium kapcsolata 1753 és 1848 között*

Nyíregyháza 18–19. századi szellemi életére talán a legnagyobb hatást az Eperjesi Kollégium gyakorolta. Erre predesztináltatott is a közösség, hiszen egyik birtokosa, gróf Károlyi Ferenc 1753-ban felvidéki gyökerekkel rendelkező, békési evangélikus „*tót szababad menetelű jobbágyokat*” telepített ide, a 18. század második felében pedig a Felvidékről közvetlenül és folyamatosan érkező bevándorlókkal gyarapodott az új lakosság. Köztük már nem csak földművesek, hanem kézművesek, értelmiségiek is voltak. Az impopulációs évszázadban a népességnek több mint háromnegyede volt evangélikus, így Nyíregyháza evangélikus szigetként állt a református-katolikus Szabolcs megye közepén.

Az Eperjesi Kollégium²

A betelepülés után a békésiekkel együtt érkezett lelkész és tanító irányította a gyülekezet vallási életét, de néhány év múlva már a Felvidékről hívták hitéletük vezetőit. A mélyen vallásos nyíregyházi evangélikusok számára mindinkább fontossá vált Eperjes, ahová az egyházi élet mikéntjét szabályozó gyűlésekre jártak és ahova gyermekeiket tanulni vitték.³ Az öt legjobb evangélikus iskola egyikeként működött Kollégiumba nemcsak „*Sáros vármegye területéről érkeztek, hanem az ország különböző részeiből, a legnagyobb*

* A Reformáció Közép- és Délkelet-Európában c. konferencián (Eperjes, 2017. december 4–7.) elhangzott előadás írott változata.

¹ Ma Prešov, Szlovákia.

² Az eperjesi kollégium. VU, 4. évf. (1857) 38. sz. 1857. szeptember 20. Online: <http://epa.oszke.hu/00000/00030/00186/datum04635/cim204636.htm>

³ Az 1531-től működő intézményt 1711-ben a jezsuiták elfoglalták. Az evangélikusok csak 1785-ben tértek vissza az oktatásba. 1804-től mint alap-, közép- és felsőfokú intézményt a Tiszai Kerület közgyűlése a kerületi kollégium rangjára emelte, amivel az az egész kerület legjelentősebb iskolájává vált. 1822-ben a teológiai mellett már kétéves jogi tanfolyam is indult. I.d. Kónya 2014.

*számban Zemplén, Gömör, Szepes, Abaúj, Borsod, Szabolcs, de még Liptó, Pest, Trencsén, Zólyom, Hont vagy Bács vármegyékből is, s nem számítottak kivételesnek a temesi, torontáli, aradi és szerémségi diákok sem. Rajtuk kívül még külföldiek is tanultak itt, leginkább Csehszorból, Ausztriából, Galiciából és Erdélyből.*⁴ Itt tanultak azoknak a szabolcsi, szatmári, beregi lelkészeknek és tanítóknak a fiai, akik folytatni kívánták apjuk szolgálatát. Ide iratkoztak be azok az evangélikus és református nemes ifjak, akiknek családja szorgalmazta a megyei tisztségek betöltéséhez szükséges ismeretek megszerzését. Eperjesi diákok lettek továbbá azoknak a nyíregyházi városi hivatal viselő kézműveseknek, gazdáknak a gyermekei is, akik belátták, hogy a világ halad, és aki boldogulni akar a közéletben, annak elengedhetetlen az írni-olvasni tudás, a magasabb műveltség megszerzése. Számukra fontossá vált a társadalom vezető rétegeivel az iskolában kialakult kapcsolat is, hiszen erre otthon, apáik műhelyeiben vagy a bokortanyákon nemigen nyílt mód. A Kollégium ugyanis nemcsak iskola volt, hanem evangélikus-református szellemi-társadalmi központ.

Az Eperjesen különböző osztályokban tanulók névsorát⁵ áttekintve feltételezhető, hogy a város kapcsolati hálójában több szál indulhatott az itt kötött ismeretséggel. A Kollégiumban diákoskodó, később régiós, sőt országos szinten is potentátokká váltakkal az iskola kötötte össze a nemesi ősökkel, családi, személyes kapcsolatokkal, közigazgatásban szerzett ismeretséggel nem rendelkező nyíregyháziakat. Szabolcs megye jeles családjaiból 1827–1848 között több mint harmincan tanultak a Kollégiumban. Bár csak 1815-ben indult be a felsőfokú képzés, az alsóbb osztályok is népszerűek voltak a református, evangélikus nemes fiúk körében.⁶ A Debreceni és a Sárospataki Kollégiumban, a késmárki, löcsei, losonci, pozsonyi tanodákban folytatott tanulmányok mellett még 1-2 évet Eperjesen is eltöltöttek a lelkészek, tanítónak, ügyvédnek, tisztségviselőknek készülők, mielőtt kiléptek az életbe vagy a bécsi egyetemre mentek.

Volt olyan család, ahonnan két, három testvér is tanult Eperjesen. Szabolcsból Mudrány János táblabíró fiai, a 17 éves János és a 14 éves András 1833-ban kezdték tanulmányaikat. Egy év múlva írást be Gencsy Sámuel balkányi táblabíró 12 és 13 éves fiát, Zsigmondot és Ferencet a rethorikai és grammatikai osztályba. Falubeli társaikkal is találkozhattak az iskolában, hiszen 1833-ban a Debreceni Kollégiumból érkezett a 16 éves Pap Alajos, majd öccse, a 12 éves Antal, hogy apjukhoz hasonlóan ők is jogi ismereteket szerezzenek. Amikor hazajöttek, akkor se maradt az iskola balkányiak nélkül, hiszen Somossy István és Ferenc is eperjesi diák lett. Megyei esküdt édesapjuk a Debreceni Kollégiumból vitte Eperjesre 1835 szeptemberében a 18 és 13 éves fiát. 1837 és 1839 között a két vasmegyeri árva Megyery gyermek, Pál és Károly, valamint a tiszaezlári Dobozy táblabíró 17 és 18 éves fiai, Ferenc és János is a Kollégium diákjai lettek. A Megyeryek Sárospatakról, a Dobozyak Debrecenből érkeztek. 1838 őszétől a kemecsei Mikecz János vármegyei esküdt János nevű 16 éves gyereke sem a pataki, hanem az Eperjesi Kollégiumban folytatta tanulmányait. A családból öt év múlva Geleon szintén itt tanult. Kriston János kemecsei vármegyei esküdt 16 és 17 éves fiai, Dénes és János is Sárospatakról mentek Eperjesre 1839-ben. Uray Pál beregi alispán

⁴ Uo. 97.

⁵ Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatóinak névsora Durovics Alexnek és Kónya Péternek köszönhetően vált közkinccsé. Durovics–Kónya 2015.

⁶ A diákok között nemcsak evangélikusokat és reformátusokat találhatunk, hanem tanult itt más megyékből néhány katolikus is, sőt 1846-ban beiratkozott az első megyebeli zsidó: a nagykállói kereskedő 25 éves fia, Liebwert Hermann.

Gulácson és Uray Bálint szatmári alispán Tyukodon született fiai 1840–1842 között koptatták a Kollégium padjait. András és Miklós 15 éves, Gyula 16 éves volt ekkor. Nem hiába tanultak. Később Pál fia, Miklós és Bálint fia András is szolgabíró lett, sőt Andrást 1861-ben alispánná választották. A csepei Zoltánok Sényőről, a Szűcsök Tunyogról küldték fiukat Eperjesre. Bay György szolgabíró, majd alispán, később királyi tanácsos, hétszemélynök és alnádor Beregsurányban született Sándor fia szintén a Kollégium diákja volt, mint ahogy Péchy László alispán Nyírmadán született Sándor fia is.

Ezekkel a néhány év múlva a közigazgatásban és a politikában különböző tisztségeket betöltő nemes ifjakkal diákoskodtak együtt a nyíregyházi fiúk. A kollégiumi élmények, a diákcsínyek erős szálakkal kötötték őket össze felnőtt korukban is.⁷ A személyes ismeretség sok esetben jól jött a városnak is: a piacképes állattenyésztéshez szükséges puszták bérlésénél éppen úgy, mint a megváltakozáshoz szükséges hitelezők felkutatásánál, a kölcsönfelvételnél, a joggyarapodáshoz szükséges ajánlásnál, vagy éppen az udvarban ügyeik intézésénél.

Kik voltak azok, akik Nyíregyházáról Eperjesen töltötték diákéveiket? A lelkészek, tanítók mellett a 19. századtól leginkább azok az iparosok buzdították fiaikat a tanulásra, akik tehetősebbek voltak, illetve maguk is részt vállalva a város vezetésében belátták, hogy a gyarapodó jogokkal egyre nagyobb adminisztrációs kötelezettsége is lesz az előjárásnak, ahova „kiművelt fők” kellene. A megváltakozással járó földesúri joggyakorlás, valamint a hitelkezelésen alapuló városgazdálkodás miatt a régi gyakorlat – miszerint a közösség előjáróinak a jó gazda hírében álló lakosokat választották meg egy évre – megváltozott, és az írni-olvasni tudás nélkülözhetetlenné vált a hivatali ranglétra bejárásához. A 19. század elejétől fő- és albíró, valamint a döntéshozó testületek (külső, belső tanács, gazdálkodó szék) tagja csak az lehetett, aki valamilyen városi jövedelemkezelő tisztséget viselve bizonyította rátermettségét, képzettségét. A megyei tisztikart alkotó nemes ifjak mellett ezáltal lassan kialakult a városi polgárok képzett gyermekeiből álló helyi tisztikar is. Minthogy az evangélikusok felsőbb iskolái földrajzilag legközelebb a Felvidéken voltak, a nyíregyháziak ide orientálódtak. Lőcsére általában a német nyelv tökéletesítése érdekében mentek, Eperjesen pedig alsó- és felsőfokú tanulmányokat folytattak. A fennmaradt városi iratok és az Eperjesi Kollégium névsorokat tartalmazó forrásai alapján az első diákok között volt az 1780-as években Dióssy nótárius 19 éves fia, nemes Dióssy János,⁸ aki ügyvédként tért vissza szülővárosába.⁹ Iskolatársa volt Schmál Sámuel lelkész fia, a 21 éves Teofil, a nemes Kovács családból a 19 éves, Kés-

⁷ Azok, akik a szállásokon gazdálkodtak, ritkán hagyták el a városhatárt. Felnőtt korukban már tekintélyes gazdaként is legfeljebb a szomszédos országos vásárokból fordultak meg a Hegyalján vagy Debrecenben, hacsak nem lettek városi vagy eklézsiái küldöttségek tagjai. Az ún. deputátusok ugyanis a lelkész- és tanítókeresés alkalmával, vagy a hitelügyletek bonyolítása, esetleg a felsőbb kormányhatóságokkal tartott kapcsolat előmozdítása érdekében tett útjukon bejárták az országot, sőt eljutottak Bécsig is. Szélesebb látókörre tettek szert az iparosok, akik legényként vándorútjaik során nagyobb földrajzi tájékoztságot ismertek meg, több tapasztalatot szereztek.

⁸ Dióssy György a település jegyzője volt, Tamás a földesúr boltját árendálta. A család több tagjához hasonlóan szerepet vállaltak a város vezetésében, szenátorokká választották őket. Bár a Durovics Alex és Kónya Péter által közölt diáklistán még egy nótárius-fiú, Hankoczy Michael is szerepel, de ilyen családnév nem található az összeírásokban. Előfordulhat az elírás, mert Hankovszky azonban van, sőt a családból János, György és András is több tisztséget viselt, János a választott közönség tagja is lett.

⁹ Az 1806-ban megalakult szenátus nótáriusának választották. Ld. MNL SZSZBML V.12.k 78/78. No. 1676. 1806.

márkon is tanulmányokat folytatott András, Katska Dániel¹⁰ szűcs 19 éves József fia, valamint a 20 éves Greguss Tamás,¹¹ aki később Kassán a grammatika és syntaxis professzora lett.

Az 1800-as évek első évtizedében Mihóky Mátyás tanító 17 éves Dániel fiát íratta be a Kollégiumba, ahol késmárki tanulmányait folytathatta. Nagy Jánost csizmadia édesapja buzdította a tanulásra. Már eperjesi tanulóként is megmutathatta itthon tehetségét, mint segédtanító. Müller gombkötő fiai, Mihály és György 18 és 21 évesen kerültek Eperjesre. Mindketten Késmárkon jártak korábban iskolában. György a városbeli hívek segítségével tanult tovább a jénai egyetemen.¹² Mihály később Kükemezön¹³ lett kántor és tanító. Pápay György szűcsnek is két fia tanult Eperjesen. 1809-ben Dániel, 1811-ben Mihály került 17 évesen a Kollégiumba.¹⁴ Mihály előtanulmányait Miskolcon végezte, bátyja az itthoni iskolába járt.¹⁵

A későbbiekben a csizmadiák közül az egyik legbefolyásosabb, a városnál hivatali tisztet betöltő Nalivankó Mihály¹⁶ 15 éves gyermeke került Késmárkról Eperjesre. Szintén csizmadia volt az apja Fábry Dánielnek, aki 18 évesen, lőcsei tanulmányait követően, míg testvére, János már 8 évesen lett eperjesi diák. Nagy Mihályt kézműves apja 11 évesen, a szintén mesterember és városi esküdt Homolya János fiát 14 évesen adta a Kollégiumba tanulni.

A 19. század első évtizedeiben a kézművesek fiai mellett nemes ifjak is érkeztek Eperjesre Nyíregyházáról. A tekintélyes Kovács család 17 éves Ferenc fia tanult itt 1813-tól. Apja megyei commissárius volt, neki is jogvégzettséget kellett szereznie ahhoz, hogy majdan tisztséget viselhessen. Öccse, Károly rozsnyói tanulmányai után 18 évesen léphetett bátyja örökébe a Kollégiumban 1820-ban.

A nyíregyházi gazdák gyermekei közül kevesen voltak azok, akik nem a földet tartották boldogságuk zálogának, hanem a tudást. Ritkán vállalkoztak arra még a legokosabbak is, hogy a megélhetésüket biztosító, őseiktől rájuk maradt gazdaságot feladják és tanulni menjenek. Az egyik legtekintélyesebb család, a Békés megyéből érkezett Sulyánok az impopulációs érdemeket közel egy évszázadon át fontosnak tartó közönségben nagy befolyással bírtak, beválasztották a család tagjait a legtekintélyesebb testületekbe. József 1809-ben, 1820–1822-ben albíró, 1810–1811-ben és 1827-ben főbíró is volt. Fia, Ádám, aki késmárki és eperjesi előképzés után 20 évesen, 1814–1816 között volt a Kollégium diákja, 10 év múlva tagja lett a választott közönségnek, majd a város főjegyzőjeként tevékenykedett.

Az 1820–1830-as években is leginkább a kézművesek gyerekei tanultak tovább. Suták Mihály nyíregyházi „polgárfi” 16 évesen kezdte eperjesi tanulmányait, 1822–1824 között lett a Kollégium felsőfokú hallgatója. Szintén nyíregyházi polgár, több városi tisztséget is viselő szabó mesterember volt az apja Sztruhár Károlynak, aki 1824-ben 19

¹⁰ Perceptor és székarendátori tisztséget is viselt.

¹¹ Apját vívómesterként jegyezték be.

¹² NYEEL E/5/1. (1815) 88.

¹³ Ma Kuková, Szlovákia.

¹⁴ Mindketten tanítók lettek.

¹⁵ A Pápay családból a 18. század végén György jelentős tisztséget viselt, sőt 1784-ben főbíró is volt.

¹⁶ Nalivanko Mihályt 1817. évi főbíróvá választása előtt és után a legjövedelmezőbb haszonvételek kezelésével bízták meg. Ld. Kujbusné 2003.

évesen iratkozott be a Kollégiumba. Tanulmányait befejezve a város ügyvédjeként tért vissza Nyíregyházára. Öccse, János 1826-ban 15 évesen került az eperjesi iskolába.

Nagy Sámuel¹⁷ a nyíregyházi evangélikus gyülekezet egyik presbiterének, majd gondnokának fia volt. Festő apja szeretett volna belőle lelkészt nevelni. Már a családi házban szüleitől megtanult írni és olvasni. 11 évesen került Eperjesre, felsőfokú tanulmányait befejezve pedig Lőcsére ment. Debrecenben a magyar nyelv gyakorlása miatt töltött egy évet. Néhány évi házitanítószkodás után került haza. Megfelelő indíttatást kapott iskoláiban nemcsak az oktatáshoz, hanem a módszertani és közösségi munkához is. Tankönyvet, pedagógiai cikkeket írt, az egyik szervezője volt az ún. vasárnapi iskolának. Ő volt a műkedvelő társulat lelke, de sokat fáradozott a kisdedovó létrehozásáért is. Presbiterként, a helybeli tanítói kör senioraként tevékenykedett, az evangélikus egyház történetét rögzítő, ún. Történetkönyv megírásában is nagy szerepet vállalt.¹⁸

Hudák György sem apja mesterségét folytatta, hanem tanulásra adta fejét. Tanára Burghart Sámuel és Kollman Sámuel, majd a professzori iskolában Greguss Tamás volt. Az ő tanácsukra és nyomdokaikba lépve 1827-ben 18 évesen lett a Kollégium diákja, három évet töltött Eperjesen. „Tapasztalás végett” több vármegyében járt, ahol gazdasztként dolgozott egy-egy évig. Nyíregyházára előbb segédtanítónak hívták, majd Geszteréden tanítói és jegyzői feladatokat látott el. 1843-ban tért haza rendes tanítónak.

Bents István orvosnak készült, ezért töltötte Eperjesen az 1829–1831 közötti éveket felsőfokú tanulmányokat folytatva. A gyülekezet is segítette, hogy a bécsi katonai intézetben tanuljon tábori orvosi tudományt.¹⁹

A városi iskola végzősei közül az 1820–1830-as években is többen kerültek Eperjesre. Jéger Dániel, akinek apja vicanótárius volt, 1821-ben 14 évesen, Balla Sámuel, akinek apja szállásmester, esküdt, választott közönségi tag volt, 1822-ben 13 évesen, Jurányi József, akinek apja borbíró és választott közönségi tag volt, 1826-ban 13 évesen lett eperjesi diák. A 16 éves Huray Sámuel a több tisztséget, köztük a főbírói széket is elnyerő apja 1830-ban vitte el Eperjesre az iskolába. A szintén városi tisztviselői elithez tartozó, főbírói adó Kralovánszky család Frigyes nevű 14 éves fia is 1830-ban lett eperjesi diák.

A Katska családból József után 1830-ban a 12 éves János, valamint a 19 éves Sámuel is Eperjesre költözött az iskolai időre. Együtt diákoskodhattak Benedikty doktor Ágoston nevű fiával, aki 17 évesen kezdte itt felsőfokú tanulmányait, valamint Juhász Mihály szenátor 18 éves Sámuel nevű gyermekével.

1831-ben már több kisdíák volt nyíregyházi, ők a helybeli lelkészek, tanítók, mérnökök, ügyvédek, orvosok, városi tisztviselők fiai: Hibján Sámuel, Sexty József, Kralovánszky Gyula, Titz Gusztáv, Blahunka Károly, Noszák Sámuel, Toriszky Dániel, Benczúr János. 1833-ban érkezett Kollár Ede, Kollman Gusztáv, Homolya András, Kobilicz Márton, 1834-ben Toriszky Dániel, 1835-ben Suták Károly, Benczúr Miklós, 1836-ban Titz Sámuel, Krecsula Károly, Sulyán József, 1837-ben Karlovszky Gyula és Márton, valamint a Nyíregyházán orvosként praktizáló apjuk gyámsága alatt álló unokatestvérük, a gömöri Csetneken lakó Gusztáv, továbbá Pozsonyi János nyíregyházi orvos

¹⁷ Nagy Sámuelről ld. Bánszki 2011.

¹⁸ Kujbusné 2016.

¹⁹ A számára összegyűjtött pénzt azonban már nem tudták átadni neki, mert 1834-ben meghalt. Ld. MNL SZSZBML V.11.a 5/5. No. 344. 1833.; No. 601. 1834.

által támogatott Schulek Károly Lipót, valamint Kollmann Gyula, Palicz Mihály és András, Gerliczky István, Palicz András, Meskó Sámuel. 1838-ból csak „*Diósy Gusztáv 20 éves juris auditor*”-ról, Dióssy Tamás városi szenátor fiáról maradt fenn bejegyzés.²⁰

1844-től két éven át volt felsőfokú hallgatója a Kollégiumnak Mráz Károly, aki 3 éves korától itt élt szüleivel. Apja tekintélyes és vagyonos iparos volt. A helybeli tanulmányok befejeztével Lőcsére és Eperjesre ment jogot és bölcsészetet hallgatni. 1847-ben hívta haza tanítójának a gyülekezet. Két évig segédtanítószkodott, majd a lányokat, később 22 éven át a fiúkat tanította. Itt házasodott meg, Susztek Sámuel tanító lányát, Amáliát vette feleségül. Fiuk, Károly a város főszámvevője lett. Aktív tagja volt az egyháztanácsnak, a tanítókörnek, szakmai munkáját, ábécékönyvét 50 éves tanítószkodását jubileumi ünnepség keretében azzal köszönte meg az egyház és a tantestület, hogy kapott egy ezüst koszorút és serleget, nyugdíját felemelték, portréját megfestették és a tanítószobában helyezték el.²¹

Bár egyre többen lettek Eperjesen a nyíregyházi diákok, de a lakosság nagymértékű gyarapodásával²² mégsem nőtt egyenes arányban a magasabb iskolát végzők aránya. Az állattenyésztésből, földművelésből élő, a távoli határban elterülő szállásföldjükön és a bérelt pusztákon gazdálkodók életcélja földterületük megtartása és növelése volt. Csupán néhány család stratégiájába épült be lassan a majdani hivatalviselésre való felkészülés, az ahhoz szükséges képzettség megszerzése. A tanulás legfőbb célja a lelkészség maradt. A nyíregyházi születésű lelkészek és tanítók közül voltak, aki hazatértek rövidebb-hosszabb időre, de a gyülekezetnek máshonnan származókat is hívni kellett. Emiatt fontossá vált egy másik kapcsolati szál is a Kollégiummal: az iskola professzorainak véleménye a pap- és tanítóválasztáskor. Az 1786-ban mezővárossá vált, 1803-ban egyik, majd 1824-ben másik földesurától is megváltkozott, 1837-ben pedig különös kiváltságot nyert Nyíregyháza a legjobb lelkészeket és tanítókat igyekezett a városba hívni. Ehhez kértek rendszeresen tanácsot Eperjesről. Nem véletlen, hogy sok volt köztük a kollégiumi diák, vagy ott végzett lelkész, tanár.

Az 1753 utáni első nyíregyházi lelkész, Wandlik Márton a telepésekkel jött Békésből, később azonban a gyülekezet lelkészeit már a Felvidékről hívták. A 18. századiakról nem tudni, hogy hol végezték iskoláikat,²³ de az 1801-ben meghívott Nagy Sámuelről már feljegyezték, hogy Eperjesen is tanult. A nyíregyháziak emlékezetében úgy élt, hogy: „*Jeles egyházi szónok, kivált szívre és érzésre tudott hatni beszédével, miért az Ekkles[ia] őt nagy betsben tartotta, a társasági körben vidám és mulattató volt.*”²⁴

Az őt követő lelkész, Farbaký Dániel, aki apja hivatását folytatta, a grammatikai osztályt Osgyánban, a syntaxist Késmárkon²⁵ végezte, retorikát Pozsonyban tanult, a „*bölcselkedés és hit tudományai*” elébb Magda Pál vezetésével Besztercebányán, aztán Eperjesen hallgatta. A kor szokásának megfelelően házitanítószkodott, sőt német egyetemi

²⁰ ŠAP EK IAK (A kutatást 2010-ben végeztem.)

²¹ Kujbusné (kézirat)

²² 1754-ben kétezer körüli volt a lakosság száma, amely 1786-ban meghaladta a hétezeret, 1824-ben a 13 ezret. 1846-ban közel 18 ezren éltek Nyíregyházán, közülük 14 ezren voltak evangélikusok a Történetkönyv szerint.

²³ A 19. század első felében itt szolgáló papok közül csak ketten nem voltak eperjesi diákok: Benczúr Sámuel, akinek azonban a gyermekei már a Kollégiumba jártak, és Mikuss/Miklósfy Sámuel.

²⁴ NYEEL E/5/1. (1820) 119.

²⁵ Ma Kežmarok, Szlovákia.

tanulmányútjáról hazatérve a nagy tekintélyű evangélikus egyházkerületi felügyelő, Berzevichy Gergely gyermekének nevelője lehetett. 1820-ban érkezett Nyíregyházára és 36 évig szolgált itt. Segédlelkészei között már Nyíregyházán született ifjú is volt: Greguss Tamás, aki az Eperjesi Kollégiumból kikerülve tanított fiúintézetben, a grammatica és syntaxis professzoraként Kassán és Németlipcsén. Felszentelése után, mint segédpap is szolgált. A grammatica és syntaxis professzoraként 1815 májusában jött Nyíregyházára, és 8 évig volt a latin iskola oktatója és a gyülekezet káplánja, amely lelkészének is megválasztotta.²⁶

Segédpapra, káplánra már a 19. század elején szüksége volt a népes gyülekezetnek. Hiába tartottak két papot is, a sok teendőt – főként, ha öregségük vagy betegségük is akadályozta őket – nem tudták ellátni. A rövid időre hívott 18 ún. „*hitjellel*” közül 11-en Eperjesről érkeztek, ott diákoskodtak és a Kollégium tanárainak tanácsára keresték fel őket a nyíregyházi gyülekezet küldöttei. Greguss előtt két eperjesi káplánt is feljegyzett a Történetkönyv. 1805-ben Schulek János mellé fogadták meg Barcs Andrást, aki szülővárosában, majd Késmárkon tanult. Nyíregyházán három évig volt, innen Nagykárolyba²⁷ ment rendes papnak.²⁸ Utódja a szintén eperjesi Keczer család házitanítója, Bodiczky Ádám lett. Lelkész gyerekként szüleitől tanult írni és olvasni, Késmárkon őt, Eperjesen két évig tanult, mielőtt házitanítónak állt. Greguss helyét Schulek János lelkész unokaöccse, József foglalhatta el két évre. A libetbányai²⁹ lelkész „*hittudomány jellel*” fia az otthoni tanulmányok után Tiszolcra³⁰ ment másik nagybátyjához, az ott lelkészi szolgálatot teljesítő Mátyáshoz, majd Lőcsén, valamint az Eperjesi Kollégiumban tanult tovább: bölcsészetet és hittudományt hallgatott. 1820 tavaszán újra nyíregyházi születésű jelöltje lett az eklézsiának: az eperjesi tanulmányait bevégzett Nagy Mihály, aki Aradon volt éppen házitanító, jött segédlelkésznek Nyíregyházára. Már korábban is hívták, de akkor még nem hagyta ott neveltjét, annak a Ganzzaugh Józsefnek a fiát, aki a város egyik fontos hitelezője volt az örökváltság idején. Egy évig maradt, innen Miskolcra ment tanítónak, majd Tállyán, apósa parókiáján lett lelkész.³¹

1824-ben újra egy 23 éves Nyíregyházán született ifjúra esett a választás. Apja, Homolya András és anyja Sztupár Mária „*korán észre vevén fiokában szép lelki tehetségeket, tudományok iránti hajlandóságát, őt a tudományos pályára rendelék. Neveltetésének első éveit hon tölté, előbb Király János, Mibóky Mátyás és Burghard Mihály Oktatók vezérlése alatt; azután a Nyelvtudományi Osztályba áthelyeztetve lévén Karlovcsky József és Greguss Tamás Professorok gondos kezeik alá került. További tudományos kimíveltetése kedvéért az Eperjesi Collegiumba költözött 1816^{ban}, hol a szókötési Osztályban Keresztessy Sámuel, ékes szónoklatiban Morvay, bölcsészetiiben Greggus Mihály, istenésziében Majer András és jogiban Csupka András tanításait szorgalmasan hallgatta. Ez idő alatt mint házi nevelő, Greczár, Reviczky, Holländer és Dráveczky nemes ifiaknál nagy haszonnal működött. Elvégezvén az említett Collegiumban pályáját, a magyar nyelv alaposabb megtanulása kedvéért, a S.[áros] Pataki Collegiumba ment 1824^{ben}, de itt kevés ideig mulatott, mert a Ns Nyíregyházi Eklézsiától Segédlelkésznek közakarattal választván, a meghívást elfogadta, s*

²⁶ Korai halála miatt csak másfél évig szolgálhatott. Ld. Kujbusné (kézirat)

²⁷ Ma Carei, Románia. A nyíregyházi gyülekezet több alkalommal is segítette a nagykárolyit természeti csapások idején.

²⁸ NYEEL E/5/1. (1804–1805) 32–34.

²⁹ Ma Eubietová, Szlovákia.

³⁰ Ma Tisovec, Szlovákia.

³¹ Kujbusné 2016.

hivatalába 1824. T.[iszteletes] Farbaký Dániel helybeli lelkész által béjgatott. Ezen hivatalban, minekutánna három évekig nagy szorgalommal és lelkiismeretesen foglalkoskodott volna, a' Ns Ekleziától búcsút vett, Német honba további kiképeztetése és tapasztalás végett menendő" – jegyezték fel róla a Történetkönyvben.³² Jénai és hallei tanulmányaihoz az eklézsia – méltányolva érdemeit – 300 pengő forinttal járult hozzá. Visszatérve Tiszolcon lett segédlelkész.

Távozása után a fűrészi³³ lelkész fiát, Honéczy Dánielt hívták meg, aki apja mellett segédlelkészkedett. Tanulmányait Tiszolcon, Osgyánban, Eperjesen, Késmárkon, Rozsnyón, Pozsonyban és Bécsben végezte. Két évet töltött itt, innen Kiétére³⁴ ment lelkésznek. Néhány év múlva Munyay Lajos eperjesi oktató ajánlására Botto László „papfit” hívták meg. A Lőcsén, Selmecen, Eperjesen tanult ifjú nem tudott jól magyarul, így három év múlva hazament apjához segédnek.

Bottó után Novák Sámuel jelentkezett káplánnak. Mint eperjesi diák járt már élelmet gyűjteni a városban, így jól ismerték a nyíregyháziak. A tarnóci³⁵ mészáros fia, aki Késmárkon, Sajógömörben, majd Eperjesen tanult, sőt már Szentpéteren³⁶ tanított is, szívesen maradt volna itt, de nem tudott magyarul. Fél év türelmi időt kapott, három évig maradt, de a nyelvet nem sajátította el, így mennie kellett, hiába állt közel a hívek szívéhez. Mielőtt 1846-ban újra útnak indult a segédlelkészt kereső küldöttség, szokás szerint Eperjesről is kértek tanácsot. Végül a superintendens javaslatára Chotvács Andrást hívták meg, aki egyike volt azoknak, akik nem eperjesi diákok voltak.

A lelkészek mellett a közösség szellemi életét befolyásolták, a gyermekek tudását, világlátását meghatározták a tanítók is. Egy-egy elismert nyíregyházi tanár diákjának lenni sok helyen megfelelő ajánlólevél volt. A nyíregyházi gyülekezet kezdetűl igyekezett jó kezekben tudni gyerekeit, így nem sajnáltak se időt, se pénzt, se fáradságot a tanítókere-ső utakra. A betelepülés után már nem Békésből hívták a tanítót sem, hanem a földrajzilag legközelebb eső képzőhelyről, az eperjesi tanodából, vagy annak ajánlása alapján a Felvidékről. A vallásüldözés éveiben II. József türelmi rendeletéig a tanítók között is nagy volt a fluktuáció. Később egyre inkább maradtak hosszabb időre, sőt a 19. század elejétől legtöbbször az ide jöttek közül már itt öregedtek és haltak meg.

A közösség második tanítója, a Besztercebányán, Pozsonyban is tanult fiatal Jasztrabinyi Sámuel 1756-ban Eperjesről jött. Hét évet maradt Nyíregyházán. Az őt követő két tanítóról, akik 1-1 tanévet töltöttek itt,³⁷ nincs információ. 1765-ben azonban szintén Eperjesről érkezett Papp István, aki közel három évtizedig tanította a nyíregyházi gyerekeket, de egy vizsgálat alkalmával hanyagnak találták és ilyen hosszú idő után is elküldték. Tanítótársa, Berzenczey Lipót eperjesi kollégiumi növendékként került 1768-ban Nyíregyházára. Mivel 21 év alatt sem tudta bizonyítani, hogy méltó arra, hogy a gyermekek oktatója és példaképe legyen, nem taníthatott tovább. 1789-ben Berzenczey helyére is volt eperjesi diák került, Mihóky Mátyás,³⁸ aki 22 évig, 1810-ben bekövetkezett haláláig tanított itt. Az 1792-ben érkezett Jurányi Ádám nem Eperjesről,

³² NYEEL E/5/1. (1828) 213.

³³ Ma Píla/Rimavská Píla, Szlovákia.

³⁴ Ma Kyjatice, Szlovákia.

³⁵ Tarnóc, más néven Liptótarnóc, ma Liptovský Trnovec, Szlovákia.

³⁶ Nógrádszentpéter, ma Pótor, Szlovákia.

³⁷ Porubszky János és Lehoczky István tanulmányainak helye ismeretlen.

³⁸ MNL SZSZBML X.102.

hanem Miskolcra érkezett, de az 1803-ban nyitott 3. iskola tanítója, Király János ismét eperjesi diák volt. Az eklézsia valódi nyereségnek tartotta idejövételét. Haláláig itt maradt. 1828-ban őt is, mint minden lelkészét és tanítóját, a gyülekezet saját költségén temettette el.³⁹

A 19. század első éveitől már több száz gyerek volt egy osztályban, így a tanítók mellett segédtanítók is tevékenykedtek. Őket legtöbbször az eperjesi tanodából fogadták fel 1-2 évre.

Az 1806-ban megnyitott ún. professzori iskola vezetésére meghívott Karlovszky József, a grammatika és syntaxis professzora több helyen tanult, mielőtt Eperjesre került, ahol nagybátyja oktatta. Bár a pozsonyi főtanodában és a tübingeni egyetemen folytatott tanulmányai után segédpapnak is meghívták, nagybátyja tanácsára, ki „*őt oktatói pályára jegyzé el*”, Eperjesen lett tanító, onnan jött Nyíregyházára. Tíz évig volt itt, de később is segítette a tanulni vágyó nyíregyháziakat, és a gyülekezet is gyakran fordult hozzá ajánlásért. Az ő tanácsára és javaslatára érkezett Nyíregyházára Tregjár Pál, aki bár nem volt eperjesi diák, kiemelt figyelmet érdemel, hiszen 30 évi tanítás után városi tanácsnok, 1855-ben polgármester, 1861-ben pedig megyei levéltárnok lett.

Nyíregyházán született és Eperjesen tanult Greguss Tamás, akinek lelkésszé avatása után Krmeszy György eperjesi candidatus lett az ideiglenes oktató a professzori iskolában addig, amíg a néhai Jurányi Ádám fia, Sámuel haza nem tért. Eperjesi tanulmányai után ugyanis németet tanulni Lőcsére⁴⁰ ment, egy évig Debrecenben csiszolta magyar nyelvtudását, valamint Pozsonyban és Bécsben gyarapította ismereteit.

Más nyíregyházi ifjú (Mihályik Mátyás, Nagy Sámuel, Hudák György, Mráz Károly) is hazatért az eperjesi tanulmányok végén tanítani.

Kollmann Sámuel, aki 1817–1849 között tanított a városban, nem közvetlenül Eperjesről jött, mert kollégiumi tanulmányai után sárospataki diák lett. Bierbrenner Pál azonban az eperjesi tanoda 8. osztályos diákjaként érkezett Nyíregyházára 1832-ben. Bár nyájassága és szelidsége miatt megszerette a gyülekezet, de két fontos kompetenciával nem bírt: nem tudott jól tótul és orgonálni sem, így inkább egy év után továbbállt.⁴¹

Az őt követő tanítók mind Eperjesen végeztek. Csillag Márton Jolsván, Sajógömörön, Rozsnyón és Lőcsén folytatott tanulmányait Eperjesen fejezte be. Nyíregyházán az olvasó fiúosztály tanítója lett 1828–1831 között. Stoffan György, egy Sáros megyei szántóvető fia eperjesi tanulmányait megszakítva jött segédtanítónak Nyíregyházára két alkalommal is. 1825-ben az újonnan megnyílt iskolába már rendes tanítónak választották meg. 1841-ben bekövetkezett haláláig itt élt és dolgozott.

Szintén ideiglenes tanítónak jött 1847-ben Gdovin János, aki Gölnicbányán, Kassán, Eperjesen, Sárospatakon, Lőcsén tanult. A szabadságharc idején beállt honvédnek, két hónapig a gróf Forgács családnál nevelősködött is, majd visszatérve Nyíregyházára már rendes tanítói állást kapott. Közel hatezer gyerek került ki kezei alól, mire 40 éves szolgálata után nyugdíjba ment.

Susztek Sámuel annak a diáktípusnak a képviselője volt, aki szegénységéből a kiutat a szorgalmas tanulásban és a lelkésszé válásban látta. Iskoláit megszakítva, eperjesi pro-

³⁹ Az 1811-től 6 évig itt tanító Burghardt Mihály iskoláinak helye ismeretlen.

⁴⁰ Ma Levoča, Szlovákia.

⁴¹ MNL SZSZBML X.102.

fesszora tanácsára vállalta el Szántón a tanítóságot. 1832-ben jött Nyíregyházára és itt élt 1850-ben bekövetkezett haláláig.⁴²

Az Eperjesi Kollégium, amely multikulturális intézmény volt és a tolerancia példaképévé vált,⁴³ befogadott minden tanulni vágyó ifjút. Külföldi egyetemeken végzett professzorainak szemléletét, tudását hozták haza az ott tanuló diákok. De hozták a városi életstílust és gondolkodást, sőt az építészeti és oktatási mintákat is. 1839-ben pl. úgy döntött a nyíregyházi gyülekezet, hogy a templom új tornya eperjesi mintára készíttessék.⁴⁴ A tanítók, amikor tapasztalataik felhasználásával tankönyvet írtak, akkor ezeket az Eperjesi Kollégium tanáraival véleményeztették, sőt a kéziratokat Eperjesen nyomtattatták ki. Ide jöttek vásárolni is Benczúr Sámuel lelkész unokaöccsének, Józsefnek⁴⁵ a könyvesboltjába. Az oktatási módszereket is innen kapták: az „*Eperiesi Collegium Oktatói, az ott kidolgozott Oskola-rendszert a' mieinknek használat végett szűvesek valának megküldeni.*”⁴⁶ A módszer átvétele persze nem ment könnyen, főként, hogy azoknak eszközigénye is volt. A szükséges oktatási segédanyagok közül többet azonban beszerettek Eperjesről. Mikuss Sámuel sürgetésére fa betű- és számkockákat vettek a legkisebbek számára, az íráshoz-olvasáshoz pedig táblácskákat és nyomtatott abc és olvasó falitáblákat rendeltek.⁴⁷ Innen hozták „*a villany erőművel*”, a telluriumot,⁴⁸ a természeti historiához tartozó képeket, valamint a gyűjteményük gyarapításához a csigákat és a pilléket is.

Mindezek miatt sokáig Eperjest minta-városnak, a Kollégiumot saját iskolájának tekintette a nyíregyházi gyülekezet. Miután anyagi támogatásra szorult az iskola és a szegény tanulóknak szállást és létfenntartásukhoz élelmet adó ún. alumneum, vagy más néven tápintézet, a helyi gyülekezet mellett a Tiszai Kerület is vállalta a költségekhez való hozzájárulást. Nyíregyházán a 19. század eleji egyházi költségvetésben évente tervezett tétel volt a Kollégiumnak juttatott összegként 300 forint. A város lakosai is segítettek: hol végrendeletileg hagyományozott néhány forinttal, hol nyilvános gyűjtésekkel. Az eklézsia 1832-ben alapítványt tett a Kollégium hit- és erkölcsstan tanára számára. 400 pengő forintot ajánlottak alapítványi tőkéül, amelyet kiadtak 6%-os kamatra, és az így befolyt összeget szánták a professzor fizetésének kiegészítésére mindaddig, amíg a katolikusokéhoz közelítő honoráriumot nem kap. A gyülekezet mellett magánfelajánlások is adódtak: pl. Kobilitz Dániel⁴⁹ gyógyszerész haláláig évi 6 forintot juttatott a Kollégium-

⁴² NYEEL E/5/1. (1833) 270–271., 643. Susztek Sámuel feljegyzései megjelentek: Galambos–Kujbusné 1998a., Galambos–Kujbusné 1998b.

⁴³ Mészáros 2003.

⁴⁴ NYEEL E/5/1. (1839) 337.

⁴⁵ Józsefet apja halála miatt gyerekkorától nagybátyja, Sámuel nevelte. Lipcsei tanulmányai után 1830–1838 között a Kollégium professzora volt, de feladta a tanítást, hogy megnyithassa a tíz vidéki közül az egyik legnépszerűbbnek számító könyv-, metszet- és zenemű kereskedését, amely a Kollégium földszintjén működött és a reformkori Eperjes egyik legfontosabb kulturális intézményévé vált. Ide tértek be gyakran a nyíregyháziak is. Benczúr haladó szellemét mutatja, hogy 1856-ban Eperjestől nem messze cementgyárat alapított, kezdeményezte a város csatornázását, támogatta a vasútépítést. Első felesége a nyíregyházi patikus lánya, Kobilitz Johanna volt. Ld. Szentesi 2011.; Portréja: http://npg.hu/index.php?option=com_collection&view=item&id=2561:kobilitz-johanna (Utolsó letöltés: 2017. november 11.)

⁴⁶ NYEEL E/5/1. (1836) 298.

⁴⁷ Uo. (1840) 355.

⁴⁸ Ritka ásvány (holdkőzet).

⁴⁹ Johanna lányának férje, Benczúr József is a Kollégium professzora volt, és minden bizonnyal több családtagjuk is itt tanult.

nak. Az egyházi előjárók maguk is igyekeztek jó példával elől járni. Joseffy Pál superintendens az eperjesi és késmárki tanodák segítésére és még egy oktatói szék felállítására szándékozott pénzt szentelni a „300^{das} hitvallási Jubileum” alkalmából. Felhívására Nyíregyházán is megindult a gyűjtés.⁵⁰

A nyíregyházi hívek a kötelességtudat mellett a karitativitást is gyakorolhatták, amikor a tápintézet javára szervezett adakozásra szólította fel az eklézsia a tanoda rektor-professzora.⁵¹ A városbeli evangélikusok a 19. század első felében minden év júliusában fogadtak egy tanulót Eperjesről, aki két-három hétig szekéren bejárhatta a környező bokortanyákat és begyűjthette az adományozott terményt és pénzt.⁵² Az eklézsia szállást és ellátást biztosított a diáknak, ingyen szekerest is rendeltek mellé, sőt az ún. gyűjtéléket, általában 50 köből terményt, saját költségükön szállították Eperjesre. Ezért azt várták cserébe, hogy „*az Eperjesi Oktatói kar a Nyíregyházi szegényebb sorsu ifjakra nagyobb figyelemmel 's tekintéllyel leend.*” A kívánságot még kiegészítették azzal, hogy „*Vajha csak a Collegium is képes volna évenként Oskoláink számára ügyes és magyarul tudó ifjakat Segedtanítóként küldeni.*”⁵³

A város és az Eperjesi Kollégium viszonyát a nagyszámú és jómódú nyíregyházi gyülekezet történetét összefoglaló Történetkönyv szerzői így fogalmazták meg: „*A Nyíregyházi ifjak, sőt nagy részint a világi és egyházi tisztviselők Eperjesen futották tudományos pályájukat; nem csuda tehát, ha ezen alkalommal is az ottani Collegium iránt illy nagylelkűséget bizonyítottak.*”⁵⁴

Az Eperjesi Kollégium, amely „*az egész északkeleti régiót meghatározó, kultúrát teremtő, életszemléletet adó, irányt mutató, hittel munkálkodni tudó, tudós, művész, alkotó száz és száz embert, generációkat felnevelő, útra bocsátó iskola volt,*”⁵⁵ az újratelepült Nyíregyházán is éreztette áldásos hatását.

⁵⁰ A kezdeményezést azonban nem támogatta az egyházkerület, így az összegyűlt 57 váltóforint 18 krajcárt a pesti vakoknak és a tébolyodottak intézetének ajándékozták.

⁵¹ Májer Andrásról több levél is érkezett ez ügyben.

⁵² Egy esetben előfordult, hogy a diák elkártyázta a gyűjtéléket.

⁵³ NYEEL E./5/1. (1844) 441.

⁵⁴ Uo. (1832) 262.

⁵⁵ Hógye 1997. A tanulmánnyal szeretnék emlékezni dr. Hógye István levéltáros kollégámra.

Éva Mecsei Kujbusné

The Relationship of Nyíregyháza and the College of Eperjes Between 1753 and 1848

Many of the pastors and teachers of the Lutheran Slovak congregation, who comprised more than 2/3 of the population of the rebuilt Nyíregyháza, studied in Eperjes, from where they brought with themselves not only knowledge, but life philosophy and perspective, as well. Some of the local children also became Eperjes students.

Mostly urban intellectuals and craftsmen carrying different functions enrolled their sons into the College, which also was a Lutheran-Reformed intellectual-social centre. They gained the lower and higher level knowledge, and made acquaintances with the children of the noble families of the region, which meant fruitful opportunities for the city for later times, as those children later became influential potentates in administration, politics, and social life.

The inhabitants of Nyíregyháza considered the College of Eperjes their own, which they thought of as a professional guide, a helper of their education, therefore they supported it with money, as well as farm produce.

Források

Levéltári források

MNL SZSZBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
V.11.a	Nyíregyháza Mezőváros Választott Hites Közönségének iratai. Jegyzőkönyvek.
V.12.k	Nyíregyháza Mezőváros Tanácsának iratai. Végrendeletek.
X.102.	Nyíregyházi Ág. H. Ev. Tanító Egyesület iratai.
NYEEL	Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára
E/5/1.	„TÖRTÉNETKÖNYV mellyben a NYÍREGYHÁZI EVANGELIKA EKKLÉSIÁNAK XIXdik századtól kezdve évenkénti történetei – Miklósfy Sámueltól szerkesztve és Nagy Sámuel, Susztek Sámuel és Mihályik Mátyás által írva a két első tizedben kivált T. Jurányi Ádám kéziratából más két tizedben már gazdagabb kút főkből merített adatok szerint 1841ik és 42ik években lehetőkép összegyűjtve és leírva az EKKLÉSIA oltárára hálás szívvel letétettek és akkori nagy érdemű Presbyter Uraknak ajánltattak”
ŠAP	Štátny archív v Prešove
EK IAK	Eperjesi Kollégium iratai. Iskolai anyakönyvek.

Sajtóforrások

VU	Vasárnapi Ujság

Szakirodalom

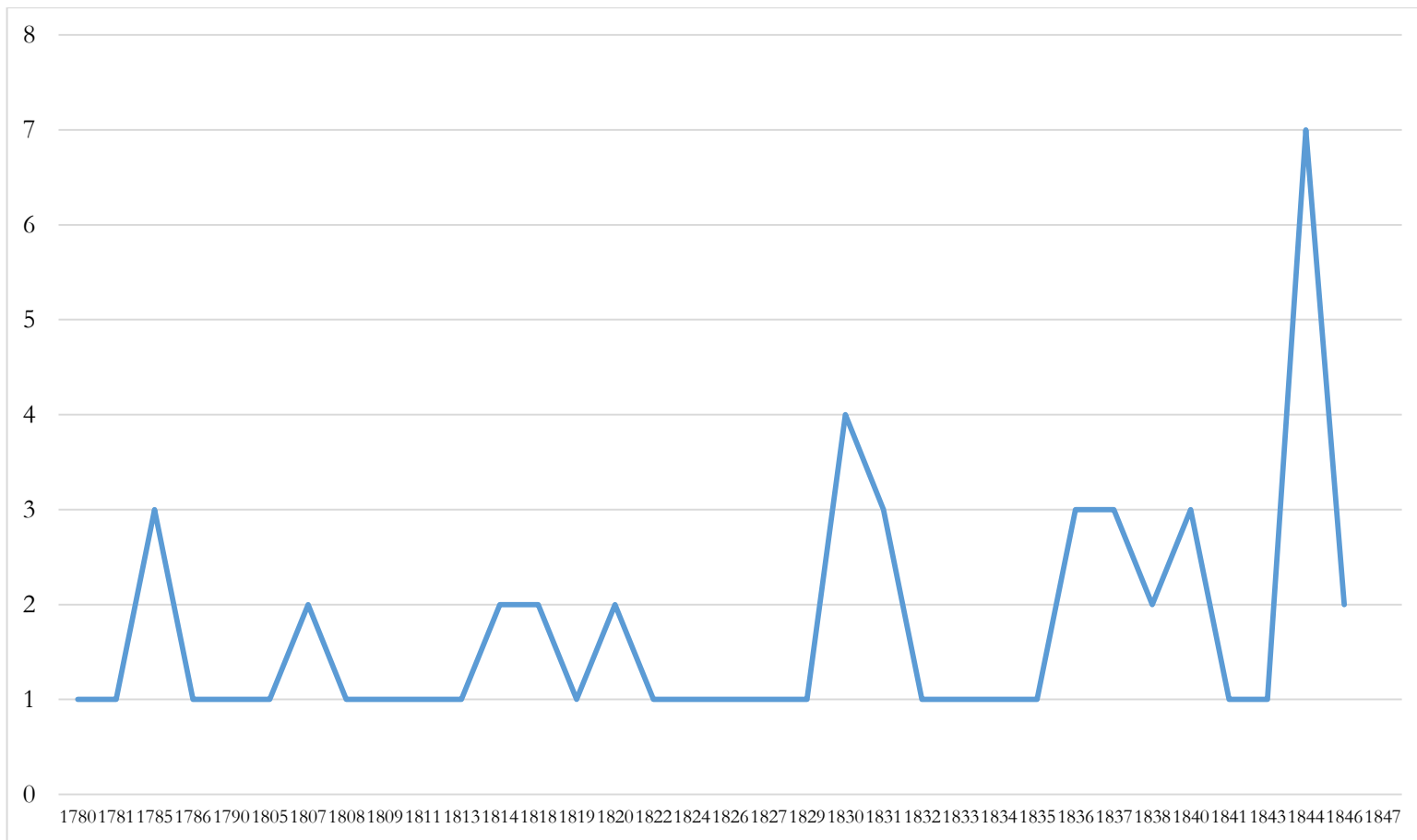
Bánszki 2011.	Bánszki Hajnalka: Nagy Sámuel és Leffler Sámuel, Nyíregyháza történetének korai krónikásai. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 19. Szerk.: Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, (2011). 253–265. <i>http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Banszki_Hajnalka_0801.pdf</i> (Utolsó letöltés: 2017. november 11.)

- Durovics–Kónya 2015. Durovics Alex, Kónya Péter: Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850. Bp., 2015.
- Galambos–Kujbusné 1998a. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva: A reformkori Nyíregyháza hétköznapijai. (Susztek Sámuel feljegyzései I.) (Forrásközlés). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 33. (1998) 1. sz. 1–29.
- Galambos–Kujbusné 1998b. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva: A reformkori Nyíregyháza hétköznapijai. (Susztek Sámuel feljegyzései II.) (Forrásközlés). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 33. (1998) 2. sz. 123–157.
- Hőgye 1997. Hőgye István: Az eperjesi evangélikus kollégium kisugárzó hatása Zemplén megyében a 17–19. században. [Vplyv Prešovského evanjelického kolégia v Zemplínskej župe v 17–19. storočí.] In: Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy. Ed.: Kónya Péter, René Matlovic. Prešov, 1997. (Acta Collegii Evangelici Presoviensis I.) 91–95.
- Kónya 2014. Kónya Péter: Evangélikus iskolák Sáros vármegye területén a 16. és a 19. században. In: Egyháztörténeti Szemle, 15. (2014) 1. sz. 74–104. <http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/konyapeter-iskolak.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. október 10.)
- Kujbusné 2003. Kujbusné Mecsei Éva: Nyíregyháza önkormányzata. Nyíregyháza, (2003).
- Kujbusné 2016. Kujbusné Mecsei Éva: Az újratervezett Nyíregyháza évszázadának iskolái, tanítói. In: A pedagógia szolgálatában. Tiszteltgő írások dr. Sallai József 80. születésnapjára. Szerk.: Reszler Gábor. Nyíregyháza, 2016. 158–169. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Sallai%20A%20pedag%C3%B3gia%20szolg%C3%A1lat%C3%A1ban.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. november 11.)
- Kujbusné (kézirat) Az evangélikus vallás, mint a Nyíregyháza és a Felvidék közötti kapcsolati háló fontos szála (Nyíregyházi lelkészek, segédlelkészek, tanítók, segédtanítók 1753–1848 között). (Kézirat, megjelenés alatt.)
- Mészáros 2003. Mészáros András: Az eperjesi evangélikus kollégium a magyar művelődéstörténetben. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 6. (2003) 4. sz. 49–54. <http://forumszemle.eu/2003/06/09/meszáros-andrás-az-eperjesi-evangelikus-kollegium-a-magyar-muve-lodestortenetben/> (Utolsó letöltés: 2017. november 10.)

Szentesi 2011.

Szentesi Edit: Benkó Károly eperjesi tervei. In: „És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala” – Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. Szerk.: Tóth Áron. Bp., 2011. 203–211. http://centrart.hu/letolt/bibo/27_Szentesi.pdf (Utolsó letöltés: 2017. november 17.)

1. melléklet

Nyíregyházi diákok az eperjesi kollégiumban (1780–1847)

2. melléklet

Szolgalat éve	Lelkész neve
1753–1766	Wandlik Márton
1766–1768	Beck János
1768	Sárkány Márton
1768–1769	Tircs János György
1770–1783	Topolcsányi György
1783–1801	Schmál Sámuel
1789–1820	Sulek János
1801–1820	Nagy Sámuel
1820–1855	Farbaky Dániel
1823–1825	Greguss Tamás
1827–1830	Benczúr Sámuel
1831–1856	Mikuss/Miklósffy Sámuel

Evangelikus lelkészek Nyíregyházán az újratelepítés századában

3. melléklet

Szolgalat éve	Segédlelkész neve
1802	Sramko Péter Pál
1805–1808	Barcs András
1808–1812	Bodiczky Ádám
1815–1817	Greguss Tamás
1817–1819	Schulek József
1820–1821	Nagy Mihály
1823	Krmeszky János
1823–1824	Schulek József
1824–1828	Homolya János
1828	Bakay János
1830–1832	Honéczy Dániel
1833–1835	Longaver Lajos
1836–1839	Botto László
1839	Novák Sámuel
1842	Zsatkovics István
1844	Homolya István
1846	Chotvás András
1847	Huljuk Mihály

Evangélikus segédlelkészek Nyíregyházán az újrateremtés századában

4. melléklet

Tanítás éve	Tanító neve
1753–1754	Johanidesz Márton
1756–1763	Jabsztrabinyi Sámuel
1763–1764	Porubszky János
1764–1765	Lehoczky István
1765–1793	Papp István
1768–1789	Berzenczey Lipót
1789–1810	Mihóky Mátyás
1792–1820	Jurányi Ádám
1803–1828	Király János
1811–1817	Burghardt Mihály
1817–1849	Kollmann Sámuel
1820–1850	Tregjár Pál
1825–1841	Stoffan György
1826–1843	Mihályik Mátyás
1828–1831	Csillag Márton
1831–1875	Nagy Sámuel
1832–1833	Bierbrenner Pál
1833–1850	Susztek Sámuel
1843–1878	Hudák György
1847–1897	Mráz Károly
1847–1888	Gdovin János

Evangélikus tanítók Nyíregyházán az újratelepítés századában

5. melléklet

Tanítás éve	Professzor neve
1806–1816	Karlovszky József
1816–1823	Greguss Tamás
1823	Krmeszky György
1824–1858	Jurányi Sámuel

A professzori iskola oktatói

6. melléklet

Év	Segédtanító neve
1792	Jurányi Ádám
1798	Keresztessy Samu, Simko Márton
1799	Simko Márton
1800	Simko Márton
1801	Simko Márton
1802	Simko Márton
1803	Ignát Mihály
1804	Nagy János, Balog András, Karasz András
1808	Ignáth Mihály
1809	Ignáth Mihály, Boczko András, Szalmoczky Sándor
1810	Ignáth Mihály, Boczko András, Váczy András
1813	Boczko András, Váczy András, Varga András
1817	Futasz János, Lajko Mátyás, Jeszák Mátyás
1818	Sarudi [?], Stoffan György, Bottyko Trangusz
1819	Hroban Márton, Labát Dániel, Krmeszky György
1820	Licsko Dániel, Lojko Dániel, Medzihradzky Gáspár, Hudák János
1821	Kriston György, Stoffan György, Tregjár Károly
1822	Stoffan György, Hrabáts János, Jantsik/Jánosik János
1823	Stoffan György, Jantsik/Jánosik János
1838	Klimo János
1839	Klimo János, Petrikovits György
1841	Klimo János
1842	Klimo János

Év	Segédtanító neve
1843	Valentinyi Károly, Fejes János, Vad Endre, Spuler Endre, Serfőzi/ Pivovarnyik János
1844	Pöstényi András, Serfőzi/ Pivovarnyik János, Klimó János, Hudák György, Poszpisil Ignác, Oltvány András, Hraskó József
1845	Oltvány András, Klimó János, Hudák György, Hraskó József, Spuller Endre, Bogár Tamás, Suchta Endre
1846	Hamborszky Pál, Oltvány András, Klimó János, Hudák György, Spuller Endre, Suchta Endre, Hamborszky Pál
1847	Blaho Jozsef, Laurenczi Endre, Raisz Gusztav (Mátyás?), Staszny Soma, Mráz Károly, Nagy Lajos, Sztehlo Endre
1848	Nagy Lajos, Dovin János, Janko Soma, Sztehlo András, Návoi András, Machnik István
1849	Mráz Károly, Dovin János, Bogár István

Nyíregyházi segédtanítók (1792–1849)

A forrásanyag sajátosságai

Elsőként nézzük meg, hogy milyen céllal készültek a lelkészek önéletírásai, milyenek a feldolgozás forrásadottságai. A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár I.8.d jelzetű állaga tartalmazza azt a lelképásztorok által saját magukról létrehozott adattárat, amelyet Soós Béla egyháztörténész kezdeményezésére rendeztek egybe. Az 1938 és 1945 között az egyházkerület levéltárnokaként tevékenykedő magántanára (később pedig professzora) 1941-ben javasolta egy olyan adattár létrehozását, ami a tiszántúli lelkészek pontos személyes adatait gyűjti össze.³ Az adattár elkészítését a 6712/1941. számú Révész Imre által kiadott püspöki körlevél rendelte el, kitérve arra, hogy az anyakönyvekben lévő szűkszavú bejegyzések kiegészítésére a lelkészek részletes önéletírásokat készítsenek. Az egyházkerületi adattár elkészítését 1943-ban egy hasonló indíttatású országos adatszolgáltatás követte.⁴ A lelkészi önéletírások kutathatóságát nagyban megkönnyíti és egyben aktuálissá is teszi, hogy Szabadi István szerkesztésével, valamint Farkas Zsolt, Fodor Krisztina, Garas Norbert, Németh Irén és Emődi András közreműködésével, Tiszántúli Református Lelkész-önéletrajzok 1942–1944. címmel két kötetbe rendezve, mintegy tematikus szöveggyűjteményt alkotva 2016-ban megjelentek.⁵

A lelkészi önéletírások, életrajz-töredékek műfajilag rendkívül nehezen behatárolható munkák, amelyek között vannak memoárnak vagy visszaemlékezésnek tekinthető írások, és nem ritka a már-már napló jellegű és részletességű iromány sem. Az egyes szövegek szerkezeti és tematikai kötöttség nélküliek, és színvonalukat tekintve is nagyon változatosak. Az írások eredményeként pedig egy korszakról és egy társadalmi és kulturális szempontból meghatározó presztízzsel rendelkező csoportról alkotott komplex kép formálódik meg előttünk.

Ebben az esetben a komplexitás kifejezés teljes feltérképezést jelent, így az elkészült lelkészi önéletírások – különböző elmélyültséggel és részletességgel – társadalmi kérdésekre is kitérnek.⁶ Elénk tárják a lelkészek családi körülményeit, születési idejét és helyét, szüleinek és házastársának társadalmi helyzetét, és kitérnek az iskolázottság kérdéseire, valamint sokszor láttatni engedik a civil társadalmi szerepek sajátosságait is. Annak ellenére, hogy az egyes írások nem konkrétan a társadalmi elemzés szándékával íródtak, a bennük lévő adatok a történész számára mikrovizsgálatként is fölfoghatók, amelyek segítségével a lelkészek csoportjára nézve szociális viszonyokat elemző kutatás végezhe-

³ Az egyházkerület hasonló indíttatású feltérképezése nem volt előzmény nélküli. Elsőként 1885-ben indult el az egyházközségek történetének a kutatása. Soós Béla életrajzához ld.: Kovács (szerk.) 2014. 123–126.

⁴ Szabadi István: Bevezetés. In: Szabadi (szerk.) 2016. V–VII.

⁵ Az 1942-es gyűjtés szerkesztett kötetei és levéltári anyaga nem tartalmazza a debreceni református egyházak lelkészeinek az önéletírását. Ennek okát csak valószínűsíteni tudjuk, miszerint Zoványi Jenő 1933-ban (Zoványi 1933.) és 1939-ben (Zoványi 1939.) megjelent művei ezt kellőképpen tárgyalták, ill. a későbbi háborús időszakban már nem került sor az anyagok ismételt összegyűjtésére. A forrásanyag sajátosságából adódva ebben a munkában – mivel az azonos időpontban összegyűjtött anyagok feldolgozását lényeges elemnek tartom – a három egyházmegye kizárólag vidéki egyházközségeiben szolgáló lelkészek írásait vizsgálom. A „debreceni ref. egyházat” a Zoványi-féle lexikon is külön kezeli (MPEL. 141.) A fentebbi okok azt eredményezik, hogy nem dolgozom fel a nagyváradi négy egyházközség által beküldött anyagokat sem, mivel azok kilógnak a vidéki lelkészek sorából, és meglehetősen torzítanák az eredményeket.

⁶ Dobszay 2010. 35–50.

tő. A sok egyéni történet, élettörténet összegzésével egy egész társadalmi csoportra vonatkozó vizsgálat folytatható le.

A Tiszántúli Református Egyházkerület minden egyházmegyéjére és a legtöbb egyházközségére kiterő források közül ebben a vizsgálatban a Debreceni, az Érmelléki és a Bihari Egyházmegyék vidéki községeire fogok fókuszálni. Úgy vélem, hogy egyrészt az Egyházkerület két legjelentősebb és a 20. században egymástól eltérő körülmények között fejlődő városának közvetlen környezete lelkészségének a vizsgálata már önmagában is érdekes társadalmi összefüggésekre világíthat rá. Hasonlóan érdekes lehet azonban a két város között elterülő valódi vidéki térség, a korábbi ill. 1940 után aktuálisan ismét kialakuló közös vonzáskörzet hasonló indíttatású feltérképezése is.⁷

A három vizsgált egyházmegye összesen 108 egyházközségből – a debreceni 10 és nagyváradai 4 elhagyásával – 94 vidéki lelkész önéletírásra számíthatnánk, ehhez képest a felhívásra 115-en küldték vissza az anyagukat. A püspöki körlevél utasítására az egyházközségek túlnyomó többségéből érkezett vissza önéletírás, azonban nem az összességükből (pl. Derecske), ugyanakkor nem kizárólag a lelkészek, hanem segédlelkészek, káplánok, tanító-lelkészek, nyugalmazott lelkészek is küldtek be anyagokat, sőt esetenként a közelmúltban elhalálozott lelkészekről is érkeztek be írások.⁸ A három egyházmegyéből végül összesen 114 önéletírás feldolgozásával fogok elsősorban az egyházi társadalom történetére vonatkozó következtetéseket levonni.

A Bihari Református Egyházmegye 38 vidéki egyházközségből 44, a Debreceni Református Egyházmegye 17 vidéki egyházközségből 23, míg az Érmelléki Református Egyházmegye 39 egyházközségből 47 önéletírás érkezett.⁹ A segédlelkészek vagy káplánok szolgálati helyéből és az azonos korú demográfia adataiból¹⁰ arra is következtethetünk, hogy az egyes településeken mekkora és milyen aktív a református népesség, valamint, hogy hol volna szükség újabb gyülekezetekkel az egyház további erősítésére. A bihari egyházmegye és az érmelléki egyházmegye korábbi határon túli részéről csak kevés számú településen (Örvénd, Pelbárhida, Berettyószéplak, Bihardiószeg, Érmihályfalva) találunk segédlelkészt is, míg a népesség száma szerint akár Bihar-püspökiben, Szalacson, Szalárdon és Székelyhídon is indokolt lett volna az alkalmazásuk. A korábban is Magyarországhoz tartozó rész esetében ugyanez csak Bagamér és Hosszúpályi ill. valószínűleg Derecske esetében mondható el.

A demográfiai kérdések

A lelkészi önéletírások társadalmi vonatkozású adatai közül elsőként nézzük a demográfiai kérdéseket. A három egyházmegye vidéki lelkészeinek korát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az átlag 47 évre tehető. Ettől az adattól az egyházmegyei átlagos ada-

⁷ A debreceni és nagyváradai lelkészek társadalmi hátterének összehasonlítására egy későbbi tanulmányomban vállalkozok. A három egyházmegyében szolgáló lelkészek társadalmi helyzetének a vizsgálata egyértelműen illeszkedik az ugyanezen terület dualizmuskori országgyűlési képviselői adatainak hasonló módszertannal történő feldolgozásához, ld. Szendrei 2016. 76–101.

⁸ Az elhunyt lelkészek anyagát ebben a munkában nem dolgozom fel.

⁹ Lásd: MPEL és Sebők 1990/1991. 120.

¹⁰ Népszámlálás 1941.

tok sem térnek el lényegesen, a bihari egyházmegyében 47, a debreceniben 43, az érmellékiben pedig 50 év volt az átlagos életkor. Az egyes egyházmegyékben a lelkészek életkorának a szóródása azonban meglehetősen eltérő képet mutat. A bihari egyházmegyében a legidősebb lelkész (nyugalmazott lelkész) 80 éves, a legfiatalabb (segédlelkész) pedig 27 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 36%-a 1890 előtt, 48%-a 1891 és 1910 között, 11%-a 1911 után született. A debreceni egyházmegye vidéki részében a legidősebb lelkész 54 éves, a legfiatalabb (segédlelkész) 23 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 17%-a 1890 előtt, 57%-a 1891 és 1910 között, 13%-a 1911 után született. Az érmelléki egyházmegye legidősebb lelkésze (nyugalmazott lelkész) 100 (sic!) éves, legfiatalabb lelkésze 25 éves volt. Az egyházmegye lelkészeinek 45%-a 1890 előtt, 30%-a 1891 és 1910 között, 15%-a pedig 1911 után született. Míg a fiatal korosztály 11–15% közötti arányban szerepelt mindhárom egyházmegyében, nagyon eltérő volt a másik két korosztály aránya. Kedvezőnek mondható életkor szóródást a debreceni egyházmegyében tapasztalhatunk, ahol egyaránt kb. 15% a két szélső korosztály, míg a lelkészek kb. kétharmada a középgeneráció körébe tartozott. Az érmelléki egyházmegyében azonban meglehetősen kedvezőtlen értékeket kaptunk, ugyanis ott a lelkészek majdnem fele 50 éven felüli volt.

	1890 előtt született lelkészek aránya (%)	1891 és 1910 között született lelkészek aránya (%)	1911 után született lelkészek aránya (%)
Bihari Ref. Egyházmegye (vidék)	36	48	11
Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék)	17	57	13
Érmelléki Ref. Egyházmegye	45	30	15

1. táblázat. A lelkészek korosztályonkénti megoszlása.¹¹

Továbbra is a lelkészek születési adatainál maradva nézzük meg, hogy honnan származnak, hol születtek a vizsgálatban szereplő személyek. Lényeges szempont lehet, hogy az egyházkerületen, vagy az egyházmegyén belülről származtak-e. A bihari lelkészek 77%-a a tiszántúli egyházkerületben és 18%-a az egyházmegyén belül született. A szolgálati helytől legtávolabbi születési hely a kb. 450 km-re található Háromszék vármegyei Kézdisárfalva volt. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészeinek 71%-a született az egyházkerületen belül és 70%-a pedig az egyházmegyén belül. A legtávolabbi születési hely a kb. 520 km-re lévő Háromszék vármegyei Csomakőrös volt. Az érmelléki egyházmegyében a lelkészek 80%-a az egyházkerületben és 13%-a az egyházmegyében született. A legtávolabbi születési hely a kb. 430 km-re lévő Háromszék vármegyei Köpec volt. Mindhárom egyházmegyében megállapítható, hogy rendkívül magas az egyházkerületen belüli születés aránya, ugyanakkor a debreceni egyházmegye kivételével alacsonynak mondható az egyházmegyén belüli születés aránya.

¹¹ Mindhárom egyházmegyében rendelkezünk olyan önéletrajzokkal, amelyekben a születési év nincs megadva.

A kérdést az ellenkező irányból szemlélve, a lelkészek születési helyét és szolgálati helyét vizsgáló mobilizáció a debreceni egyházmegyében a legalacsonyabb, amit azzal lehet magyarázni, hogy az egyházkerület központját jelentő város közelsége – jelentős vonzóerő mellett – nagy megtartóerőt képviselt. Az érmelléki és bihari lelkészek pedig nagyjából hasonlóan magas arányban születtek az egyházmegyén kívül, amely az ottani lelkészek magas, egyházkerületen belüli mobilizációs hajlandóságát igazolják, ugyanakkor Nagyvárad megtartó vagy toborzó erejét cáfolják.¹²

A lelkészek születési helyeinek áttekintésekor azt az általános jellemzőt fogalmazhatjuk meg, hogy legtöbb esetben kis vagy közepes méretű települések szerepelnek a listában (ezektől jószerivel csak a hajdúvárosok valamelyikének felbukkanása jelent kivételt) és a települések előfordulási száma rendkívül alacsony, jellemzően 1–2. A 114 fős adatbázisban a legtöbbször előforduló település Debrecen, de ez is csak 6 (kb. 5%) alkalommal tűnik fel, budapesti születésű lelkész pedig nem fordul elő.

A születési hely mellett a segédlelkészi, lelkészi állomások átlagos száma is utalhat a vizsgálatban szereplő személyek mobilizációs hajlandóságára, ill. egy-egy egyházmegye megtartóerejének mértékére. Ebben az esetben is a bihari – a segédlelkészi állomások átlagos száma: 2,3, lelkészi állomások átlagos száma: 1,3 volt – és az érmelléki – segédlelkészi állomások átlagos száma: 2,3, lelkészi állomások átlagos száma: 1,1 volt – lelkészek rendelkeztek magasabb számú szolgálati hellyel. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészei körében a segédlelkészi állomások átlagos száma 1,9, a lelkészi állomásoké pedig 0,8 volt.¹³

A lelkészek mobilitásának vizsgálatakor szükséges röviden kitérnünk az 1940-et követő, korábbi határon túli területeken történő fokozott szerepvállalás értékelésére is. A Bihari és az Érmelléki Református Egyházmegyékben egyaránt tapasztalható kedvezőtlen generációs eloszlás valóban indokolta a fiatal lelkészek és segédlelkészek felszentelésének szükségességét. Ennek a legkézenfekvőbb módja a debreceni teológián (ekkor a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Teológiai Kara) frissen végzett lelkészek egyházkerületen belüli „irányított” mobilizációjának a serkentése lehetett. Az 1942-es állapot ennek a szükségletnek a felmérését jelentette. Tehát az 1940–1942 közötti rövid időszak egyházi vezetésétől nem várható el a szükségletek megoldása, azok kezelése. Mégis elmondható azonban, hogy határozottan megindult a fiatal lelkészek korábban határon túli egyházközségeken történő elhelyezése. Erre legfontosabb példa az érmihályfalvi parókia megerősítése volt, ahol a román titkosszolgálat által megfigyelt és a rendőri szervek által többször elhurcolt Sass Kálmán mellé három (közülük kettő Debrecenben, egy pedig Kolozsvárott végzett) fiatal segédlelkész lett beosztva.¹⁴ Míg Érmihályfalván a 38 éves lelkész mellett „fiatalítás” helyett sokkal inkább a szelle-

¹² Nagyvárad ilyen irányú megtartóerejét ebben a vizsgálatban kizárólag Debrecenéhez hasonlítva tudtam mérni. Ez azonban nagy valószínűséggel csalóka adat, hiszen annak valódi mértékét a KREK többi egyházmegyéjének függvényében kellene megállapítani.

¹³ Makkai 1942. 15–17.

¹⁴ Horváth Viktor (született 1910-ben Békéscsabán, végzett 1935-ben Kolozsvárott) 1939 ősztől vallásoktató segédlelkész, Kotortmán István (született 1912-ben Hódmezővásárhelyen, 1935-ben végzett Debrecenben) 1942 nyaratól lelkész-tanár, Nagy Imre (született 1913-ban Hódmezővásárhelyen, végzett 1940-ben Debrecenben), 1942 ősztől segédlelkész.

miség átörökítése lehetett az elsődleges cél, addig Érbogyoszló vagy Bihardiószeg esetében már határozottan az előnytelen korfa kezelése lehetett a fő indok.¹⁵

A lelkészek származása

A lelkészekkel kapcsolatos demográfiai kérdések után térjünk át a származás kérdésének a vizsgálatához. A hasonló társadalmi vizsgálatok esetében a származás egyik legfontosabb összetevője a nemzetiségi hovatartozás tisztázása szokott lenni. A forrásbázisunk ennek tárgyalására egy-két esettől eltekintve nem tér ki, amelynek magyarázata az lehet, hogy általános tényként kezelhették azt a megállapítást, miszerint a református népesség általában magyar nemzetiségű.¹⁶ Ezt támasztja alá az előforduló vezetéknevek listája is, amely a leginkább használatos magyar vezetéknevek típusainak feleltethető meg. A külföldi hangzású (pl. Elchlinger, Ludman), vagy külföldi származásra utaló nevek (pl. Oláh) előfordulása 1–2%-ra tehető. A keresztnevek ugyancsak a Magyarországon legerjedtebbnek számító keresztnevek közül kerülnek ki, külföldi hangzásút vagy külföldi helyesírással írottakat nem találtunk.

A származás vizsgálatának másik fontos összetevője, hogy az egyes lelkészek milyen társadalmi rétegből eredeztethetőek, amelyet a gyakorlatban az édesapa foglalkozásával, végzettségével határozunk meg. Ennek áttekintésére az önéletrajzokban legtöbbször előforduló következő foglalkozásokat vettem alapul: lelkész, tanár-tanító, állami hivatalnok, birtokos nemes, birtokos paraszt, mezőgazdasági munkás (napszámos, béres, birtoktalan földműves), iparos és állami kisalkalmazott (postás, vasutas stb.). Egyes modern társadalmi rétegek, pl. szabad foglalkozású értelmiségi (pl. orvos, ügyvéd stb.), kereskedő, banktisztviselő, mérnök, gyári munkás stb. édesapák nem szerepeltek az általam vizsgált önéletrajzokban.

A lelkész édesapjának foglalkozása	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) lelkészeinek aránya	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) lelkészeinek aránya	Érmelléki Ref. Egyházmegye lelkészeinek aránya
lelkész	20	22	9
tanár-tanító	10	9	9
állami hivatalnok	10	0	6
birtokos nemes	7	9	13
birtokos paraszt	11	26	6
mezőgazdasági munkás	0	0	2
állami kisalkalmazott	5	0	2
iparos	10	4	6

¹⁵ Bihardiószegen az 1885-ben született Fias Kálmán lelkész mellé 1941-ben került Ferenczy Ernő segédlelkész, aki ekkor szerzett oklevelet a pápai teológiai akadémián. Érbogyoszlón pedig 1942 őszén nyert lelkészi beiktatást Balázs Lajos Béla (született 1916-ban Tivadarban, végzett 1941-ben Debrecenben), aki Jakab Lajos (született 1865-ben Nyírbogdányban, végzett 1888-ban Debrecenben) nyugalmazását követően lett az egyházközség parókusa.

¹⁶ TMRET 19., ill. Makkai 1942. 20–22.

nem ismert	32	44	55

2. táblázat. *A lelkészek édesapjának foglalkozása, az önéletrajz lelkészek számához viszonyítva.*

Az édesapák foglalkozásának, végzettségének a megadása azonban csak a lelkészek kb. felének esetében történt meg. Ennek ellenére az egyes egyházmegyékből önéletrajzot küldött lelkészek számához viszonyítva számolom ki a foglalkozások megjelölőinek arányát, azt is fenntartva, hogy vannak olyan önéletrajzok, amelyekben az apa foglalkozásához egyszerre több változót is megadtak (lelkész és tanár, ács és kisbirtokos stb.). Ebben az esetben mindkét foglalkozásnál figyelembe vettem az adatot.

A bihari egyházmegyében 68%, a debreceni egyházmegye vidéki részében 56%, az érmelléki egyházmegyében 45% volt azon önéletrajzot író lelkészek aránya, akik írásukban édesapjuk foglalkozását is megadták. Az egyes foglalkozások előfordulását vizsgálva elmondhatjuk, hogy az apákra vonatkozóan egyértelműen meghatározó foglalkozást nem tudunk megnevezni a három egyházmegyéből. A kiemelhetők között azonban mindenképpen szükséges megemlíteni a legalább¹⁷ 9–22% közötti lelkészek, a legalább 10%-ot kitevő tanárok-tanítók, a legalább 7–13%-ot kitevő birtokos nemesek, valamint a legalább 6–22%-os birtokos parasztlakosok és legalább 6–10%-ot elérő (kis)iparosok arányát. A birtokos nemesek és parasztlakosok megkülönböztetését azért tartom fontosnak, mert az esetek jelentős részében akkor is kitérnek erre az önéletrajz írók, amikor emellett más foglalkozás is meg van adva.¹⁸ A fentebb említett foglalkozásokhoz képest elenyésző a mezőgazdasági munkás és állami kisalkalmazott édesapák aránya.

A lelkészi társadalom folyamatos fennmaradásának alapját tehát egy meglehetősen stabil és különböző rétegeket magában foglaló felekezeti-művelődési szociológiai alakzat biztosította a 20. század első felében is. Ennek az alakzatnak a központi meghatározója a maga reprodukciójában résztvevő és érdekelt lelkészség volt, amely a hozzá szorosan kapcsolódó kisvárosi, falusi tanár-tanító és helyi szintű állami tisztviselő réteggel egészült ki. A vizsgált lelkészek kb. egyharmada ebből az értelmiségi bázisból származott. A társadalmi folyamatban ugyancsak kb. egyharmados arányban vette ki a részét a nemesi és paraszti eredetű kis- (és közép)birtokosság, valamint a vidéki kisiparosok rétege is. A lelkészi társadalom utánpótlását és a református felekezeti-művelődési alakzat fennmaradását pedig a teljes Kárpát-medencét behálózó református iskolai intézményrendszer alapozta meg.¹⁹

Az iskoláztatás helyszíne

A tanulmány utolsó részében az önéletrajz lelkészek iskolai végzettségét fogjuk megvizsgálni. Ebben az esetben természetesen nem a megszerzett iskolai végzettség foka lesz a kérdés, hiszen mindegyikük rendelkezett középiskolai érettségivel és teológiai

¹⁷ A „legalább” kifejezésen fontos hangsúly van, hiszen a nem ismert foglalkozású apák magas száma miatt, a valóság ismeretében ennél lényegesen magasabb arányokkal kellene számolnunk.

¹⁸ A nemességüket közlők mellett egyes családnevek ugyancsak utalhatnak további nemesi származásra, de ennek meghatározására jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk. A vitézi címet mindössze egy segédlelkész esetében találtam feltüntetve.

¹⁹ Erről bővebben: Kovács 2014. 59–66.

végzettséggel, hanem a végzettség megszerzésének a helyszíne. Azt már a vizsgálat lefolytatása előtt biztosan állíthatjuk, hogy a legnépszerűbb középiskola és egyetem a debreceni lesz, de, hogy milyen az itt végzettek aránya és hogy mely más intézmények szerepelnek még ebben a körben, csak az önéletrajzok részletes áttekintésével tudhatjuk meg.

Középiskolai végzettség intézménye	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) %	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) %	Érmelléki Ref. Egyházmegye %
Debreceni Ref. Koll.	23	35	15
Kolozsvári Ref. Koll., 1920 előtt	0	0	2
Kolozsvári Ref. Koll., 1920 után	0	0	2
Sárospataki Ref. Koll.	7	4	9
Pápai Ref. Koll.	0	0	2
Nagyenyedi Ref. Koll.	2	0	2
Kálvin téri, majd Lónyay utcai Ref. Gimnázium, Budapest	0	0	6
helyi ref. (fő)gimnázium	30	35	40
helyi katolikus (fő)gimnázium	11	0	2
helyi állami (fő)gimnázium	23	13	4
református teológiai akadémiák és egyetemi karok			
Debrecen	57	87	49
Kolozsvár, 1920 előtt	2	0	2
Kolozsvár, 1920 után	30	0	25
Sárospatak	4	0	6
Pápa	0	0	2
Nagyenyed	0	0	0
Budapest	0	0	2
külföldi képzés	4 (Zürich, Aberdeen)	26 (Halle, Genf, Basel)	6 (Basel, Elberfeld)

Középiskolai végzettség intézménye	Bihari Ref. Egyházmegye (vidék) %	Debreceni Ref. Egyházmegye (vidék) %	Érmelléki Ref. Egyházmegye %
		Königgrätz, Amsterdam, Glasgow, Edinburgh, Aberdeen)	

3. táblázat. A lelkészek középiskolai és egyetemi végzésének helyszínei.

Az iskolai végzettségek esetében fontos megjegyezni, hogy csak elenyésző volt azon lelkészek száma, akik nem nevezték meg a képzésük helyszínét, s így ebben a kérdésben valós és reprezentatív feltérképezését tudjuk elvégezni ennek a társadalmi összetevőnek. A lelkészek középiskolai végzettségéről általánosságban elmondható, hogy a legnagyobb arányban a különböző helyi református és állami gimnáziumok szerepelnek az életrajzokban, és csak ezt követi a Debreceni Református Kollégium. Fontos kiemelni, hogy a határon túli területeken, főleg a bihari egyházmegyében, kiugróan magas az állami gimnáziumokban végzetek aránya, amely részben az 1920 után az egyházi iskolákban is bevezetett román nyelvű érettséginek volt köszönhető. A „román érettségi” másik következménye pedig az volt, hogy a tanulók különböző magyarországi református iskolákban szereztek meg az oklevelet. A három egyházmegye lelkészeinek egyetemi végzettségét vizsgálva kiemelhetjük, hogy a képzőintézmények között magasan vezet a debreceni teológia, még a volt határon túli egyházmegyék esetében is, ahol csak 1920 után nőtt meg jelentős mértékben a kolozsvári intézmény szerepe.

A bihari egyházmegye vidéki lelkészeinek körében a különböző városi református gimnáziumok (30%), a helyi állami gimnáziumok (23%) és a debreceni kollégium (23%) voltak a középiskolai végzettség meghatározó helyszínei. Ezen a területen volt a legmagasabb ugyanakkor a katolikus iskolákban érettségit szerzők aránya is. Ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a bihari egyházmegye területén a legjelentősebb a katolikus felekezethez tartozók aránya, és itt nagyszámú és színvonalas katolikus gimnáziumok (Szatmárnémeti, Nagyvárad, Nagykároly) működtek. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészei főleg a debreceni kollégiumban (35%) és más településeken lévő református iskolákban (35%) szereztek meg az érettségit. Ezek mellett csak az állami gimnáziumok (13%) és a sárospataki kollégium (4%) szerepel még az önéletrajzokban. Az érmelléki egyházmegyében ugyancsak a különböző települések református iskolái (40%) és – ettől jelentősen elmaradva – a debreceni kollégium (15%) áll az élen, de figyelemre méltó a sárospataki kollégium (9%) és a budapesti Kálvin téri, később Lónyay utcai Református Gimnázium, valamint a nagy távolságra lévő pápai kollégium (2%) népszerűsége is. Érdeemes megfigyelni, hogy a kolozsvári és nagyenyedi kollégium mindhárom egyházmegye lelkészeinek önéletrajzában egyaránt rendkívül alacsony arányban szerepel.

A lelkészek egyetemi képzési helyszínének vizsgálatakor azonban nem a középiskoláknál kialakult arányok és tendenciák figyelhetők meg. A bihari egyházmegye lelkészei körében messze a legjelentősebb felsőfokú intézmény a debreceni teológia (57%) volt, amelynek szerepét 1920 után tulajdonképpen felváltotta a kolozsvári teológia (30%). Hasonló a helyzet az érmelléki egyházmegye lelkészeinek tekintetében is, ahol Debrecen 49%-os, Kolozsvár pedig 25%-os arányban szerepel. Sajátos, hogy a korábban határon túli egyházmegyék lelkészei írásaiban a viszonylag nagy távolságra lévő sárospataki kol-

légium (4% ill. 6%) is kedvező adatokkal van jelen. A debreceni egyházmegye vidéki lelkészeinek körében azonban a debreceni teológiának egyértelmű dominanciája volt (87%), hiszen aki megjelölte a felsőfokú végzésének a helyszínét, azok mindegyike Debrecenben szerzett oklevelet.²⁰

Annak ellenére, hogy a felsőfokú teológiai oktatásban résztvevőknek csak lényegesen kisebb részét érintette a külföldi képzés, fontos erre is kitérni. A debreceni egyházmegye lelkészei körében (26%) volt a legmagasabb a különböző európai protestáns egyetemeken való tapasztalatszerzés. A bihari és az érmelléki lelkészek esetében ezek a számok (4% ill. 6%) lényegesen alacsonyabbak, amelyek részben az 1920 utáni szigorúbb elzártsággal is magyarázhatók.

Záró gondolatok

A három vizsgált egyházmegye lelkészeivel kapcsolatos demográfiai és társadalmi elemzés végére érve láthatjuk, hogy az 1940-es évek elején milyen stratégiai kép tárulhatott az egyházkerület vezetése elé. A kedvezőtlen demográfiai helyzet, a társadalmi hatás és az oktatás egyes kérdéseinek kezelésére bizonyára rendelkeztek tervekkel, azonban azok megvalósítására már nem maradt kellő idő. A háború közeledő hadieseményei, majd az egyházkerület újbóli szétszakadása nem tette lehetővé a tervek megvalósítását. Annak ellenére, hogy a püspöki körlevélre válaszul beérkezett több száz lelkészi önéletrajz egybegyűjtése eredeti célját így nem érte el, a társadalomtörténeti elemzések számára évtizedekkel később is jelentős forrásanyagul szolgál. A lelkészi önéletrajzok – akaratukon kívül – így egyrészt egy letűnő világ pillanatképét is megmutatják, hiszen a 20. század második felében az egyházat körülvevő politika és társadalom is drasztikus változásokon ment keresztül. Másrészt talán üzenet a mai egyház számára is, hiszen a társadalom és a kultúra polgárosodása a 19. század közepén útjára indult folyamat egyik állomásaként is értelmezhető.²¹

Ákos Szendrei

The Social Traits of Calvinist Pastors of Bihar, Debrecen's Neighbourhood, and Érmellék in 1942

The areas Hungary gained back from Czechoslovakia and Romania between 1938 and 1940 considerably expanded the formerly split Reformed Church District of Tiszántúl. This justified the enumeration of the parishes and pastors, which was ordered by the 6712/1941 episcopal circular. By the examination of the source material made available thereby, I undertake to process the autobiographies – mostly from 1942 – of pastors from Debrecen's neighbourhood, Érmellék, and the dioceses of Bihar from a social historical point of view.

²⁰ A debreceni teológia működéséhez és meghatározó professzoraival kapcsolatban: Fekete 2012a. 22., Fekete 2012b. 115–134., Kovács 2014. ill. Kovács (szerk.) 2014.

²¹ Hasonló kérdésekről ld. Köntös 2009.

I draw conclusions for the history of the ecclesiastical society based on the analysis of altogether 114 autobiographies from the 3 studied dioceses.

In the first analytical unit of the study, I examine the age and place of birth of the pastors. Next, starting out from the professions of the fathers, I study which layer of society the pastors might have had come from. In the last section of the study, I analyse the educational areas of the pastors writing the autobiographies.

Források

Levéltári források

TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
I.8.d	Személyi adattár.

Forráskiadványok

Népszámlálás 1941.	Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1947.
Szabadi (szerk.) 2016.	Tiszántúli Református Lelkész-önéletrajzok 1942–1944. A Tiszántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete. I. kötet. Szerk.: Szabadi István. Debrecen–Nagyvárad, 2016.

Szakirodalom

Dobszay 2010.	Dobszay Tamás: Emlék, felidézés, önéletírás. Korall 41., 2010. 35–50.
Fekete 2012a.	A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István, ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 16–57.
Fekete 2012b.	A Református Hittudományi Kar. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István, ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 115–141.
Irinyi 2002.	A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen, 2002.
Kovács 2014.	Kovács I. Gábor: A debreceni tudományegyetem református hittudományi kari tanárainak prozopográfiája és a református felekezeti-művelődési alakzat szociológiája. In: Korall, 15. (2014) 56. sz. 46–68.
Kovács (szerk.) 2014.	Hit-tudomány-közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorai-

- nak életrajzi adattára és életútleírása. Szerk.: Kovács I. Gábor. Bp., 2014.
- Köntös 2009. Köntös László: Egyháztársadalom és lelképásztori életpálya. Dunántúli Református Egyházkerület. Digitális Kollégium. <http://www.refdunantul.hu/data/kollegium/dokumentum/2009/06/14/lelkeszeletplya.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. november 28.)
- Makkai 1942. Makkai Sándor: A Tiszántúli Református Egyházkerület jövője. Debrecen, 1942.
- MPEL Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.
- Sebők 1990/1991. Sebők László: A romániai magyarság egyházainak közigazgatás-történeti vázlata 1918-tól napjainkig. In: Magyarságkutatás 1990/1991. Szerk.: Juhász Gyula. Bp., 1991. 111–131.
- Szendrei 2016. Szendrei Ákos: Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzetükben. Aetas, 31. (2016) 1. sz. 76–101.
- TMRET Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Szerk.: Barcza József. Bp., 1983.
- Zoványi 1933. Zoványi Jenő: A debreceni. ref. lelkészek. Debrecen, 1933.
- Zoványi 1939. Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története, 1-2. Debrecen, 1939.

Csorba Noémi

**„Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban
Tanulmányok Biharország történetéről 4.
Nagyvárad, 2017.**

2017. május 7. és 21. között tartották Nagyváradon a *Festum Varadinum* ünnepi rendezvénysorozatot, amelyhez már évek óta kapcsolódik egy tudományos konferencia. A kötet bevezetőjében is hangsúlyozottak szerint ennek a konferenciának a kezdeményezését a megyei RMDSZ szorgalmazta és támogatta, célja pedig, hogy a közönség is megismerje azokat a kutatásokat és történéseket, akik a közép- és koraújkorban Várad és Bihar vármegye történetével foglalkoznak. A konferencia immár negyedik alkalommal ült össze, jelen negyedik kötete az „Őrizzük Váradot...” *Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban* címet viseli. A kötet szerkesztője Oborni Teréz, aki bevezető gondolaiban Bethlen Gáborról és Váraddal való kapcsolatáról emlékezett meg.

A kötet első tanulmányát *Bagi Zoltán Péter* az MNL Csongrád Megyei Levéltára főlevéltárosa készítette, amelynek címe *Várad 1598. évi ostroma – más nézőpontokból*. A szerző már a bevezetőben kihangsúlyozta, hogy nem magával az ostrommal kíván foglalkozni, hanem három új nézőpontot szeretne megmutatni. Az első nagyobb egység Várad a régióban betöltött stratégiai szerepét tárgyalja, viszont bemutatva az ostromot közvetlenül megelőző eseményeket is. A második nagyobb részben, úgy gondolom egy vitatott témát érint a szerző, mégpedig a várvédők létszámának meghatározására tesz kísérletet, amelyhez négy forrást használ fel – ezek közül Melchior von Redern báró jelentését tartja a legrealisabbnak. A harmadik és egyben befejező részben arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért nem tudta a nagyobb létszámú török sereg bevenni 1598-ban a várat. A szerző szerint ez három okkal magyarázható: egyrészt egy komolyan erődített és védett várról volt szó, amit a törökök nem ismertek; másodrészt a török sereg összetétele nem volt megfelelő, kevés volt a hivatásos katona; harmadrészt kiemelte a váradi hadvezetés szakértelmét, a várvédők hősieles küzdelmét és kitartását.

Papp Klára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének egyetemi tanára *Debrecen és Várad kapcsolatai a kora újkorban* című tanulmányában a debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvekből hozott példákkal illusztrálja a régió két meghatározó településének kapcsolatrendszerét. A magisztrátusi jegyzőkönyvek a kora újkorban Debrecen egyik legfontosabb forrástípusai, minden olyan ügyet felvezettek ezekben a könyvekben, amelyek a városi tanács előtt kerültek megtárgyalásra. Az igazgatással, illetve igazságszolgáltatással kapcsolatos ügyek éppúgy Váradra, mint Debrecenre vonatkozó bejegyzései adhatták az ötletet olyan kisebb fejezetekre, mint a költözés egyik városból a másikba, a fejedelmi politika megnyilvánulása, a céhek és a kereskedelem kapcsolatrendszere az illető városokkal, illetve a reformáció és ellenreformáció megjelenése. A szerző szép számmal hoz érdekesebbnél érdekesebb példákat, így a debreceniek több esetben is a magisztrátus elé járultak, mert a hajdúk feltűnése városban több problémát okozott. Az erdélyi fejedelmek funkcionálizálták a két várost: Várad a terület védőbástyája, amelyhez Debrecen adja az utánpótlást. A kereskedelem kapcsán hozott példák mindegyike a két város közötti szoros és folytonos kapcsolatról árulkodik. A reformáció mindkét városban táptalajt talált magának, de míg Várad, a viszontagságok

ellenére megmaradt katolikusok székhelyének, addig Debrecen a protestáns patrónusoknak, hitszónokoknak köszönhetően a reformáció központjává vált.

Szabadi István, a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár igazgatója tanulmányában, amely *A református egyház a bódoltsági Biharban* címet viseli, arra törekedett, hogy bemutassa az 1660-as váradi ostromot követően (amely város Bihar vármegyében a református egyház megyeszékhelye volt) az egyházi élet átalakulását, nehézségeit Bihar vármegyében, illetve azt, hogy mekkora szerepet kapott ebben Debrecen, és ez milyen változásokat hozott a cívisváros életében. Szabadi István két olyan forrást mutatott be tanulmányában, amelyeket eddig senki nem publikált és a témájába is szorosan illeszkedik. Az egyik forrás az Erdélyi Református Egyházköztség Levéltárából került ki, a másik a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában lelhető fel. A két levél azt a tényt erősíti meg, hogy a váradi vilájet élén álló pasáknak nem volt céljuk megszakítani az egyházi élet folytonosságát, eddig bevett gyakorlatait. De Szabadi István külön kiemeli és a továbbiakban azt veszi górcső alá, hogy a generális zsinat, amely a szokásnak megfelelően évente egyszer ülésezett, tanácskozott élén a püspökkel, megválasztotta és kijelölte a lelkészek szolgálati helyeit. Voltak kísérletek kisebb zsinatok összehívására (pl. a parciális zsinat Debrecenben), ezek egyikén választották meg Nógrádi Mátyást püspöknek 1662-ben, akinek rövid életrajzát, munkásságát bemutatja a tanulmány. A szerző még néhány mozzanatra kitér, így például, hogy román református lelkészeket is felszenteltek a zsinatokon, illetve 1660 után az egyházköztség addigi viszonylagos egysége megszűnik, elszakadás figyelhető meg Bereg, Kraszna, Közép-Szolnok és a Szilágyság tekintetében.

A következő tanulmányt *Mészáros Kálmán*, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos főmunkatársa jegyzi *A Váradi járás katonai állítása a Rákóczi-szabadságharcban* címmel. A szerző arra vállalkozott, hogy az 1692 és 1720 közötti időszakra vonatkoztatva összegyűjtse a Váradi járáshoz tartozó településeket és abból egy helynévtárat hozzon létre. Nagyon sok forráscsoportot használt fel, mint például a portális összeírásokat (1692, 1696, 1715, 1720), ezek kiegészítésére a kamarai összeírásokat és az ide vonatkozó kuruc katonai mustrakönyveket (1704, 1706, és az 1708-as évből kettőt). A levéltári források mellett a szakirodalmat is alaposan tanulmányozta, a helynévtárhoz felhasználta a Váradi járással kapcsolatos településtörténeti munkákat. Végeredményben a helynévtár összesen 134 települést foglal magába. A portális és a kamarai összeírások összevetésével több megállapítást is tett, például azt, hogy az 1692. évi portális összeírást kellő forráskritikával kell kezelni, mert az abban szereplő adatok az összesítés során igen nagy településpusztulást mutatnak, amely nem felel meg a későbbi eredményeknek. A kuruc korból származó mustrakönyvek azért jelentenek nélkülözhetetlen segítséget, mert a Rákóczi-szabadságharc idejéből nem maradtak fenn településtörténeti források. A szerző az egész tanulmány során kihangsúlyozta, hogy az elkészült helynévtár a mikrotörténeti, illetve helytörténeti kutatások egyik fontos alapköve lehet a kutatók számára.

A kötet utolsó tanulmányát *Török Péter* Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa, főosztályvezetője írta *Hajdúk fehérbén. A szabolcsi hajdúvárosok és a váradi blokád 1703–1708* címmel. A szerző két nagyobb részre osztotta fel tanulmányát, egyrészt arra kereste a választ, hogy milyen szerep jutott a Rákóczi-szabadságharcban a fejedelem mellett elköteleződő szabolcsi hajdúvárosoknak. A települések és a kuruc hadvezetés közötti levélváltások mutattak rá a megoldásra, vagyis a szabolcsi hajdúvárosok a hadellátás

támogatására lettek kötelezve, amely nagy terhet rótt a térségre és ebből több konfliktus származott. A tanulmány második nagyobb részében a lovasezredről tett említést, amelyet a hajdúvárosok állítottak, és a feladata a Várad körüli terület védelme, blokád alatt tartása volt.

A kötetet a Varadinum Kulturális Alapítvány adta ki, és mindazoknak ajánlom, természetesen a korábbi köteteket is, akik érdeklődnek a közép- és koraújkorai Bihar vármegye története iránt. A vármegyével kapcsolatos kutatásokat még Jakó Zsigmond professzor úr kezdte el, és jelölte ki az utat a későbbi kutatók számára, amelynek úgy gondolom, egyik méltó tagja mind a konferencia, mind pedig az előadásokból készült tanulmányokat összefoglaló kötetek.

Fekete Márk

X. Bihari Diéta
2017. december 7-8., Berettyóújfalu
(konferenciabeszámoló)

2017. december 7-8-án került megrendezésre Berettyóújfaluban a X. Bihari Diéta konferencia a Berettyó Kulturális Központ, a Bihari Múzeumért Alapítvány, a Parola Közhasznú Egyesület, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, valamint a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesült szervezésében, illetve Berettyóújfalu Város Önkormányzatának Humánpolitikai Bizottságának támogatásával. Az 1996-ban útjára indult Bihari Diéta-sorozat azzal a céllal jött létre, hogy egy olyan tudományos-ismeretterjesztő konferencia létesüljön, amely magával Biharral foglalkozik, és amelyen különböző tudományágak kutatási eredményeit lehet bemutatni.

Először *Muraközi István*, Berettyóújfalu polgármestere köszöntötte az egybegyűlteket, akinek központi gondolata az volt, hogy a múlt nélkül nincs jövő, s ezáltal a hagyományok tiszteletének fontosságát hangsúlyozta. Külön kiemelte a közelmúlt helyi kutatásait is (cserkészet, orvostörténet). *Kállai Irén*, a Berettyó Kulturális Központ igazgatója az eddigi diéták érdemeiről, a konferenciák anyagát tartalmazó kiadásokról, a támogatókról szólt, valamint külön megemlékezett az első Bihari Diétáról is. *Matolcsi Lajos*, a konferenciasorozat alapítója megköszönte, hogy „szent küldetését” felkarolták, továbbá távlatot adott a jövőbeli kutatásokhoz: a dukátusi Bihar vizsgálatát szorgalmazta.

Az első szekció *Papp Klára*, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola vezetőjének elnökletével zajlott. *Buzsa János* (nyugalmazott egyetemi tanár, Budapest) Bihar és Zaránd vármegyék helyzetéről tartott előadást a 17. század közepi, török kori tanúvallatások tükrében. Elhangzott, hogy ezen adatfelvételeket a megyék felsőbb utasításra végezték el békésebb időkben, és ezekből derül ki, hogy 1606 után mely területeket adóztattak a törökök, mivel tartoztak a hódítóknak. Problémát vet fel az a tény, hogy beküldött vallomások maradtak csak fent, az ide vonatkozó kérdések nem. 1641-ből Borsodból hagyományozódtak ránk ilyen kérdések, ezekből lehet csupán következtetni.

Mohácsi Endre (történelmi osztályvezető, történész-muzeológus, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza) Szatmár és Várad kapcsolatát mutatta be az 1613. évi Báthory-Bethlen fejedelmérváltás idején. Lényeges megállapítás volt, hogy az erdélyi fejedelem a szatmári főkapitánnyal tartott szoros kapcsolatot. A nevezett korszakban a főkapitány Nagylúcei Dóczy András volt, aki élénk levelezést is folytatott a fejedelemmel. Szatmár kiemelt szerepét az is magyarázta, hogy végvári feladatokat látott el. A három részre szakadt magyarországi viszonyok közepette természetes volt, hogy a török mentén (is) alakult Szatmár és Várad kapcsolata.

A második szekción *Dani János* (régészeti igazgatóhelyettes, Déri Múzeum, Debrecen) elnökölt. *Balázs Ádám* és *Nagy Gergő* (régésztechnikusok, Déri Múzeum, Debrecen) előzetes jelentést adtak Álmosd – Téglavető-dűlő lelőhely megelőző ásatásáról. Az előadás a terület, kistérség bemutatásával kezdődött. Kiemelésre kerültek a Hajdúbagos/Cehalut csoport gödrei, melyek gazdag leletanyagot biztosítottak. A pre-Gáva,

Gáva-kultúra, a bronzkor hagyatékairól is szó esett; ezen belül elhangzott, hogy a bronzkorból kevés a feltárt objektum, ám ezek is rendkívül fontos információt közvetítenek. Végül a szarmata temetkezésről és a középkori gödörről számoltak be az előadók.

Nagy Gergő (régésztechnikus, Déri Múzeum, Debrecen) az Árpád- és középkori telepnyomok álmosdi kutatásáról beszélt, illetve etimológiai kérdések is szóba kerültek az előadás során. A terület alulkutatottságának és a szórványos leletanyagának a problematikája képezte a beszámoló bevezetőjét. Ezután Álmosd története került szóba, melyből kiderült, hogy első írásos említése 1261-ből való, valamint elhangzott, hogy a település az évszázadok alatt többször is elpusztult. Álmosd nevének eredete kapcsán Nagy Gergő elmondta, hogy a népi magyarázat szerint az innen érkező követek a gyűlésekre fáradtan, bágyadtan érkeztek. A hivatalos magyarázat inkább az Álmos hercegről való elnevezést valószínűsíti, de szóba került egy latin eredet is (*Alumus/Alomos*). A továbbiakban Álmosd belterületéről, a templom és környékének régészeti jelentőségéről, illetve a környező területek hajdani településeiről (pl. *Horó, Tulogd, Ludas, Sárfin*) esett szó, ám ezek múltbéli elhelyezkedésére csak következtetni lehet.

A harmadik szekció *Szendrei Ákos* (a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület elnöke, DE BDT titkár, Debrecen) elnöklétével zajlott le. *Bartha Ákos* (posztdoktor kutató, MTA BTK TTI, Budapest) Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső debreceni pereskedéséről tartott előadást. Mint az el is hangzott, Bajcsy-Zsilinszky és Szabó között ideológiai kapocs volt, ám személyiségük merőben eltért (előbbi puritánabb, utóbbi bohémabb, hedonistább személyiség volt). A kettejük közötti kapcsolódásra jó példa az Előörs c. ellenzéki lap, melynek szerkesztője Bajcsy-Zsilinszky volt, s ebbe a lapba maga Szabó Dezső is írt. Külön említésre került Vass József népjóléti miniszter is, aki finanszírozta a hetilapot. Akkor robbant ki vita és pereskedés, amikor Szabó Dezső megvádolta Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy visszatartotta, illetve csak kis részletekben utalta neki a Vass által adott pénzösszeget. A rágalalmazási per kapcsán 1934 decemberében zajlott le az első debreceni tárgyalás. Az előadás végén újabb rágalalmazási ügyről esett szó: 1936-ban Szabó Bajcsy-Zsilinszky személyét támadta, elmondása szerint titkos társaság szervezkedik Magyarországon, amelynek Bajcsy-Zsilinszky is tagja volt.

Godzsák Attila (történész, Sátoraljaújhely) a Bihar vármegyei szélsőjobboldali szervezkedéseket állította előadása középpontjába. Elhangzott, hogy 1933–34-ben már antiszemita megmozdulások voltak többek között Váncsodon, Bakonszegen, Csökmön. A '30-as években jelen voltak Biharban a kaszáskeresztesek, Festetics Sándor szervezetei, illetve 1939-től már Szálasi Ferenc nyilasai is. A kaszáskeresztes mozgalomnak, melynek vezére Böszörmény Zoltán volt, az Alföld nyomorgó agrárproletárjai voltak a bázisa. A bihari szervezetek feje Hatvani Lajos volt, aki Böszörmény első emberének számított. 1936-ban letartóztatták Böszörményt és a mozgalom vezérkarát, 1937-ben pedig elítélték őket államellenes felforgató tevékenység címén. Biharban is több mint 100 embert vettek őrizetbe. Kihangsúlyozásra került, hogy Böszörmény még 1933-ban Berettyóújfaluban mérettette meg magát. Az eredmény: elszabadult indulatok, betört zsinagógaablakok. A kaszáskeresztes vezető viszont a szavazatok mindössze 3,4%-át kapta. 1939-ben pedig Biharnagybajomban tartották az utolsó nyílt szavazást, ezen elindultak Szálasi nyilasai, Festetics nyilasai, illetve Csuka Lajos hungarista jelölt is, de komoly eredményt nem értek el.

Bagdi László és Csarkó Imre (történész – történész-muzeológus, Bihari Múzeum, Berettyóújfalú) a 2017-ben 110 éves cserkészmozgalom történetéről és a cserkészzet bihari vonatkozásairól tartották előadásukat. Röviden bemutatásra került a Sir Robert Baden-Powell által megalapított mozgalom, amelynek alapelveit 1908-ban, a Cserkészzet fiúknak c. könyvében fektette le. 1910-ben Agnes Baden-Powell hozta létre a lánycserkészmozgalmat. Az első cserkész-világtalálkozót (dzsembori) 1920-ban Londonban tartották. Magyarországon már az 1910-es években megjelent a cserkészzet. Az első világháború megtorpanást idézett elő a folyamatban, de 1920-tól virágzásnak indult a mozgalom hazánkban (is). 1933-ban például Gödöllőn rendeztek dzsemborit. A második világháború újra visszavetette a cserkészzetet az országban, majd a kommunista hatalom leépítette azt, s a következő évtizedekben az emigráció tartotta életben a magyar cserkészteket. 1989 után tudott csak újra (igaz, kisebb) erőre kapni a mozgalom Magyarországon. Bihar vármegyében Berettyóújfaluban 1921-ben alakult meg az első, 164. sz. Bocskay cserkészcsapat. (De volt még cserkészcsapat például Sarkadon is.) Kiemelt szerepe volt a helyi cserkészzet fejlődésében Barcsay Károlynak, az utolsó bihari főispánnak, aki 1942-ben a Bihar megyei Barátkán rendezte meg az utolsó cserkész nemzeti nagytábort.

Béres Zsuzsa (doktorandusz, DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Debrecen) Debrecen meghatározó kultúráképző és -formáló személyiségeiről adott elő. A szociológiai előadás során elhangzott, hogy Debrecenben milyen különleges kulturális szokások lelhetőek fel. Kiemelést kapott, hogy Debrecen a keleti régió központja, kulturális szempontból is. Kérdésként felvetődött, hogy kik tartoznak a kulturális elitbe, megállapításként pedig az hangzott el, hogy hatalmuk főként tudásukból eredeztethető. Végül pedig a művészeti és pozicionális elithez tartozás kérdésköre került kibontásra.

A negyedik szekciót *Török Péter* (főosztályvezető, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, Budapest) vezette le. *Rácz Attila* (főosztályvezető, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, Budapest) az 1848–49-es hadianyaggyártás kialakításáról, az ide kapcsolódó vidéki üzemekről, valamint egy lőszerhamisítási ügyről tartott előadást. Kifejtésre került, hogy 1847-ben 528 gyárban 23400 munkás dolgozott az országban, azonban fegyvergyár nem volt. A magyar honvédségnek három felfegyverzési módozata hangzott el: a hadiszertárak átvétele, vásárlás és csempészet, illetve a beszolgáltatás. Ezen kívül magánfelajánlások, illetve államosítás által zajlott a felfegyverzés. A Pesti Országos Fegyvergyárat például 1848 novemberében államosították. A nagyváradi lőszerhamisítási ügy is terítékre került: Nagyváradot meggyanúsították, hogy osztrák hadifoglyok gyártottak pl. kifúratlan puskacsöveket, de ez végül nem bizonyosodott be. Ugyancsak szóba került lázongó munkások „partizánakciója” a lőszerhamisítás kapcsán.

Reszegi Zsolt (levéltáros, HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Budapest) a www.katonakagulagon.hu online adatbázis felhasználási lehetőségeit mutatta be. Az oldalon személyes adatok alapján lehet rákeresni szovjet hadifoglyokra. Három személy történetét prezentálta az előadó az adatbázis alapján: Lakatos Imre, Papp Sándor és Dobi András hadifogly-históriája elevenedett meg. A honlapon elérhető az egyes hadifoglyokról egy profillap, valamint térkép az adott hadifoglytábor elhelyezkedéséről. Ugyanakkor Reszegi Zsolt elmondta, hogy sok buktató adatbázisról van szó, például a nevek, elnevezések félrefordítása (magyarról németre, oroszra) komoly félreértésre adhat alapot.

Az ötödik szekció *Kovács Krisztián* (egyetemi adjunktus, DRHE Szociáletikai és Egyházsociológiai Tanszék, Debrecen) elnökletével zajlott le. *Fazekas Csaba* (egyetemi

docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, Miskolc) Bihar vármegyéjét, mint a reformkori egyházpolitikai viták „bölcsojét” mutatta be. 1840–41-ben heves egyházpolitikai diskurzus zajlott az országban, Kossuth Lajos is megjegyezte 1841-ben az 1839–40-es országgyűlés kapcsán, hogy a vegyes házasságok ügye a vármegyei közgyűléseken heves vitákat váltott ki. Bár Magyarország felekezetiileg sokszínű ország volt, a katolikus vallás dominanciája volt megfigyelhető. 1833. január 9-én Beöthy Ödön (Bihar vármegye katolikus követe) már kiemelte, hogy új vallásügyi törvény kell, ami biztosítja a felekezeti szabadságot, ezáltal a protestáns egyenjogúságot is. 1839. március 15-én Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök „megtiltotta” a vegyes házasságokat, *passiva assistentiát* javasolt: ne áldják meg a házasságot, csak vegyék tudomásul. Szintén neuralgikus pont volt a reverzális adásának kérdése is. Érdekes eset volt Kossuth Lajos és Meszlényi Terézia házassága, ugyanis Kossuth evangélikus volt, míg párja római katolikus, és őket is csak *passiva assistentiával* adták össze. Az 1843–44-es országgyűlésen már rendezni kellett az ügyet, rendezték is, ezután már protestáns lelkész előtt is lehetett házasságot kötni.

Husvéth András és *Kovács Gergely* (főlevéltáros – levéltáros, MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen) a kádári egyházpolitika bihari vonatkozásait ismertették. Az előadók kifejtették, hogy a hatalom célja az egyházak gazdasági hatalmának felszámolása, az oktató-nevelő pozíciójuk megszüntetése, illetve a politikai, közéleti életből való kivonásuk volt. 1949-ben a felekezeten kívüliek aránya elenyésző volt, márpedig a kommunisták számára nem ez volt a kedvező, tehát változtatni igyekeztek ezen. Elhangzott ennek kapcsán, hogy a lelkészeket csoportokba osztották a haladótól, lojálístól kezdve egészen a reakcióig. Jellemző volt a korszakban a lelkészek kompromittálódása is (alkoholista, politizáló lelkészek). Az egyházpolitika eredménye volt, hogy a hittanbeírások száma csökkent, az egyházi házasságkötések száma a korszak közepére pedig Hajdú-Bihar megyében volt a legalacsonyabb.

A hatodik, egyben záró szekciót *Kállai Irén* (a Berettyó Kulturális Központ igazgatója, Berettyóújfalú) vezette. *Ványai Gusztáv* (magángyűjtő, Nagyrábé) a nagyrábéi Mezőgazdasági Hagyományok Gyűjteményéről, annak szakmai alapjairól tartott előadást. Az előadó kiemelte, hogy gyűjteményének alapelve a múlt szemlélése, feldolgozása tárgyak által, segítségével. A 2500 kiállított, restaurált tárgy alkotta kiállítást Varga Gyula szakmai munkássága ihlette, ez alapján került bemutatásra a kisgazdaságok gépi felszerelése egészen a XIX. század közepétől.

A X. Bihari Diéta méltó folytatása volt az előző konferenciáknak. Az elhangzott előadások, az előadó kutatók számos (tudomány)területről, terület felől érkeztek, hisz találkozhattunk szociológiai, régészeti, néprajzi megközelítéssel is, az alaptéma azonban közös volt: Bihar. Kitűnően reprezentálta az esemény, hogy a Bihar-kutatásnak nemcsak múltja és jelene, hanem jövője is van.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZÍÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZTRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)